

Forskningsetikk

Et magasin fra De nasjonale forskningsetiske komiteene

NR. 2 • Oktober 2017 • 17. årgang

Unngår å snakke om jobben:
– Forsøksdyr er et betent tema

► Vill i publiserings-
jungelen

► Forskernes anonyme
kommentarfelt

► Ny lov øker fokus
på uredelighet

Det er en jungel – og myndighetene sitter og nistirrer på en av palmene

For den som lurar på hvor det er bra å publisere en vitenskapelig artikkel, eller hvor det ikke er så lurt å publisere, finnes et bredt utvalg av lister. En av de mest kontroversielle, Beall's list, satte problemet med useriøse aktører på dagsorden og ga dem navnet røvertidsskrifter. Beall's list skapte også unødvendig polarisering for og mot såkalt Open Access tidsskrifter – publisert på nett, gratis for leseren, betalt av forskeren.

Så la det være klart: problemet er ikke Open Access. Problemet har mange lag.

Først: Kommersialisering. Vitenskapelige publikasjoner ble opprinnelig laget for å formidle forskning. I dag er de en trygg økonomisk investering.

Og så: Vi teller og rangerer tidsskrifter og publikasjoner, og deler ut penger og forfremmelser til de flinkeste i klassen. Jo høyere nivå, jo mer uttelling. Men det er også gjevt å publisere masse, og ikke nødvendigvis så farlig om det ikke er i topp-tidsskriftene.

Enter Open Access. I stedet for å utfordre det kommersielle markedet, har det skapt et nytt slikt marked, med gode muligheter for useriøse aktører ute etter lettjente penger. For forskerne blir bare flere. Og de må publisere.

Nå begynner det å bli vanskelig å orientere seg i jungelen. For hva da, når et røvertidsskrift publiserer god forskning.

Når et seriøst tidsskrift ikke klarer å kvalitetssikre

prosessen med fagfellevurdering. Når et tulleforlag kjøper et ærverdig tidsskrift, og røvertidsskrifter er å finne på den norske godkjent-lista.

Hvor går grensene? Og hva slags forskning får vi, når systemet er mer opptatt av hvor mye og hvor det publiseres, ikke hva?

Fra politisk hold er det bestemt at Norge skal lede an på Open Access. Tiltak gjøres for at den norske lista over godkjente vitenskapelige kanaler skal slippe inn flere OA-tidsskrifter. Vi skal bli best i klassen på den der pene gratispalmen. Forskning til folket.

Men er systemet vårt godt nok, tar myndighetene høyde for konsekvenser for kvalitet? Granskingsutvalget og de nasjonale forskningsetiske komiteene har advart om et system som gitt dagens publiseringsjungel og publiseringspress er «en systemisk kilde til fusk og uredelighet». Det synes ikke å bekymre politikerne.

Granskingsutvalget har nasjonalt ansvar for å granske uredelighet i forskning. Man skulle tro de har litt peiling. Men når utvalget slår fast at Kunnskapsdepartementet bør gå gjennom det norske publiseringsystemet med tanke på forskningsetikk, avvises kritikken som et bomskudd.

Det er helt vesentlig å ha oversikt over forskning, men det spørs om det er lurt å lage incentiver som gjør det fordelaktig å publisere så mye som mulig.

Og det er en fin tanke at vitenskapen skal være gratis for folket. Men det viktigste er faktisk at den er god.

Det er lett å gå seg vill i jungelen. Myndighetene er opptatt av forskningsetikk, de har nettopp laget en ny forskningsetikklov. Men det holder ikke med paragrafer hvis systemet i seg selv ikke legger forskningsetikk til grunn.

Ida Bergström

Ida Irene Bergstrøm, redaktør

De nasjonale
FORSKNINGSETISKE
KOMITEENE

De nasjonale forskningsetiske komiteene har fått sitt mandat fra Kunnskapsdepartementet. Komitesystemet er hjemlet i Lov om organisering av forskningsetisk arbeid – forskningsetikkloven.

Organisasjonen er et frittstående, uavhengig organ for forskningsetiske spørsmål og gransking av uredeligheten innen forskning på alle fagområder. En av oppgavene er å stimulere til debatt om saker som har betydning for forskersamfunnet og befolkningen generelt.

ISSN 1502-6353

FORSKNINGSETIKK

Utgiv av De nasjonale forskningsetiske komiteene
Kongens gate 14
01 53 Oslo
www.etikkom.no

I REDAKSJONEN
Ida Irene Bergstrøm, ansvarlig redaktør
ida.bergstrom@etikkom.no
Telefon 23 31 83 11

Kristin S. Grønli, frilanser
kristinsg@gmail.com

Ingrid S. Torp
Kommunikasjonsrådgiver
ingrid.torp@etikkom.no

Det redaksjonelle arbeidet med denne utgaven ble avsluttet 22. september 2017

ABONNEMENT
Abonnement er gratis og bestilles på:
ab@etikkom.no eller
telefon 23 31 83 00

DESIGN: oktanoslo.no

TRYKK: Aktiv Trykk

OPPLAG: 3 700 eksemplarer

FORSIDEBILDE:
Ingrid S. Torp

Forskningsetikk er medlem av Fagpressen. Redaksjonen arbeider etter Redaktørplakaten og pressens etiske regelverk, Vær Varsom-plakaten

Fagpressen

Illustrasjon: David Parkinson for Nature

Foto: Ingrid S. Torp

Foto: Shutterstock

INNHOOLD

- 4 Dyrebar forskning
- 8 Røvertidsskrifter truer vitenskapens legitimitet
- 13 Open Access på norsk: Gratis til enhver pris?
- 16 Slurv kan bli stemplet som uredelig
- 20 Uetisk å ikke ta ansvar for bortkastet forskning
- 26 Forskningens anonyme kommentarfelt
- 29 Stipendiaten:
Var livredde for å bli avslørt som surrogater
- 30 Sett & hørt
- 32 Bokomtale: Ethical Imperialism
- 34 Forskningsetisk historie:
Ble ikke fortalt at de var forsøkspersoner

FØLG FORSKNINGSETIKK

Følg oss på Facebook: www.facebook.com/Denasjonaleforskningsetiskekomiteene
Følg oss på Twitter: <http://twitter.com/forskningsetikk>

Dyrebar forskning

For de som jobber med forsøksdyr, kan det være vanskelig å snakke om jobben sin. Dyreforsøk er et ømtålig tema for mange. Nå utarbeider Den nasjonale forskningsetiske komité for naturvitenskap og teknologi (NENT) egne forskningsetiske retningslinjer for forskning med dyr.

Tekst og foto: Ingrid S. Torp

«**D**et er akseptert at også dyr er moralske objekter som fortjener respekt.» Fra NENTs forskningsetiske retningslinjer.

Hønene ved Veterinærinstituttet er blodgivere. I tillegg donerer de egg som de ansatte tar med seg hjem. Foto: Ingrid S. Torp

– De fleste ansatte ved min avdeling er utdannet som dyrepleiere og er nok forsiktige med å snakke om jobben sin i sosiale sammenhenger. Mange har nok hatt, eller forventer, ubehagelige situasjoner. Starter du utdanning som dyrepleier og har en intensjon om å hjelpe dyr, er du kanskje ikke like komfortabel med å forklare viktigheten av dette arbeidet.

Men det er faktisk veldig viktig forskning mine ansatte bidrar til, og oppgaven er minst like viktig – eller viktigere – enn å stille med folks overvektige hunder i klinisk praksis, sier veterinær Henrik Rasmussen.

Han leder forsøksdyravdelingen ved Oslo Universitetssykehus, og har jobbet med forsøksdyr i farmasøytisk industri i en årrekke. Rasmussen forteller selv om jobben sin, hvis han blir spurt. Mange års bred erfaring har gitt ham overblikk til å kunne svare og være komfortabel i en diskusjon.

– Hvis du ikke kan vise til «the greater good» ved det du holder på med, er det vanskeligere å ta en diskusjon.

Han må tenke seg om, og kommer til at, jo, en gang har han opplevd at noen ble forarget da han fortalte at de også brukte hunder i forsøk.

– Et av de viktigste bruksområdene av hund i dyreforsøk er til thoraxkirurgi og hjerteforskning. Vedkommende som stilte spørsmål ved det hadde selv en bestefar på hjertemedisiner, og ble stille da jeg spurte «hvordan tror du den medisinen er utviklet?».

Skal vi lage nye medisiner, utdanne leger og helsepersonell, skape ny kunnskap og forbedret diagnostikk og terapi – så kan vi ikke komme utenom forsøksdyr, påpeker Rasmussen.

Bruk av dyr i forskning er et ømtålig tema. Har vi rett til å bruke andre arter for å gjøre livene våre bedre? Hva kan vi i det hele tatt ta med oss av kunnskap, for eksempel fra utprøving av medisin på rotter? Og hva vet vi om andre arters evne til å føle smerte og frykt?

Det er allment akseptert at «forsøksdyr kan utsettes for redusert dyrevelferd og for større risiko enn vanlige produksjonsdyr når forskningen tjener viktige mål og dyreforsøk er nødvendige for å oppnå målene» (NENTs retningslinjer). Men det er også sterk enighet om at vi bør bruke forsøksdyr i så liten grad som mulig. Formålet som nevnes først i forskriften som regulerer bruk av dyr i forskning

– Ingen vil bruke dyreforsøk hvis ikke de må. Det er kostbart og komplisert, sier avdelingsleder Henrik Rasmussen ved Komparativ medisin, OUS. Foto: Ingrid S. Torp

(forsøksdyrforskriften), er å «begrense bruken av dyr til vitenskapelige og utdanningsmessige formål».

Denne balansegangen har resultert i en rekke krav som må følges for de som ønsker å forske med dyr. Forskeren må ha gjennomført kurs med praktisk opplæring, og prosjektet må godkjennes på forhånd av Mattilsynet. Bortsett fra forsøk i felt, må forsøket utføres ved en av landets 65 godkjente forsøksdyravdelinger, som avdelingen til Rasmussen ved OUS. Også her er det klare rutiner som skal sikre dyr, og dermed forskning. Før en søknad om forsøk blir sendt, har avdelingens veterinærer vurdert og kommentert søknaden.

«Forskeren har ansvar for å vurdere om det finnes alternativer til dyreforsøk. Tilgjengelige alternativer bør prioriteres dersom samme kunnskap kan oppnås uten forsøksdyr.» Utkast, retningslinjer for forsøk med dyr.

Rasmussen viser vei gjennom to sett låste dører, via garderoben for å skifte til grønt – som kirurgene gjør før en operasjon. Nå titter han inn i en stor plastboble med musebur. Ut av burene titter små, svarte mus. Denne typen mus har vært perfektjonert som forskningsobjekter siden 1950–60-tallet. De er helt bakteriefrie. Ikke en eneste tarmbakterie, ingen hudbakterier. Maten og vannet deres blir sterilisert før bruk, det samme gjør sagflisen.

– Lukt! Sier Rasmussen, og peker mot en liten vifte i den ene veggen av boblen.

– Det lukter ingenting!

Det er bakterier og bakterienes produkter som gjør at avføring og urin fra dyr kan lukte ganske stramt. Mus uten bakterier avgir dermed ikke lukt. Men de lever godt uten mikrober, påpeker Rasmussen.

– De lever mye lenger enn konvensjonelle mus. Vi bruker bakteriefrie mus som

utgangspunkt til å studere sammenhenger mellom mikroorganismer og vertsorganismen. Dette er et felt vi vet veldig lite om, forklarer Rasmussen.

Han omtaler magen som en «black box»: Vi vet hva som går inn av mat, og til en viss grad hva som går ut av mikrober/avfallsstoffer. Men når vi dyrker prøver fra avføring, er det bare en liten fraksjon av mikroorganismene vi ser spor av – nemlig de som enklest lar seg dyrke. Størsteparten av bakteriene overlever ikke utenfor tarmen og lar seg faktisk ikke dyrke.

Det er veldig mange uavklarte spørsmål om bakteriers samspill med verten. De bakteriefrie musene gir forskerne mulighet til å introdusere enkeltbakterier, eller biter av bakterier, for å se hvordan dette påvirker immunsystemet, blant annet. Det finnes ingen annen måte å fremskaffe denne kunnskapen på i dag, ifølge Rasmussen.

” De fleste ansatte ved min avdeling er nok forsiktige med å snakke om jobben sin utad. ”

Henrik Rasmussen

FAKTA: Dyreforsøk i Norge

Det ble brukt ca. 1.230.000 forsøksdyr i Norge i 2015. Tallet er vesentlig lavere enn for årene før (ca. 5,5 millioner i 2013, ca. 4,9 mill i 2014), noe som hovedsakelig skyldes bruk av færre fisk. I 2015 ble det brukt omtrent 1.141.000 fisk i forsøk, og omtrent 90.000 andre dyr. Vanlig produksjonsfisk som til slutt slaktes og selges, regnes også som forsøksdyr når de inngår i vaksineforsøk og medisineringsforsøk i løpet av livet. I Sverige ble det brukt knapt 260.000 forsøksdyr i 2015. Drøyt 2/3 av disse var mus. Et anslag fra 2005 viser at det ble brukt ca. 115 millioner forsøksdyr globalt. Det finnes ca. 65 forsøksdyr-avdelinger i Norge. Forsøkene foregår her, eller i felt (for eksempel observasjon av dyr).

Alle som skal bruke dyr i forsøk må først få tillatelse av Mattilsynet. I 2015 kom det inn 996 søknader. Søker må blant annet spesifisere hva slags dyr som skal brukes, hvor mange, og hvilken belastningsgrad dyrene skal utsettes for – fra lett til terminal.

Bruken av forsøksdyr reguleres hovedsakelig av dyrevelferdsloven, forsøksdyrforskriften og EU-direktivet om beskyttelse av dyr brukt til vitenskapelige formål.

Det er ikke lov å benytte dyr i forsøk hvis man kan oppnå samme kunnskap uten bruk av dyr.

Forskningsetiske retningslinjer for naturvitenskap og teknologi har egne bestemmelser for beskyttelse av dyr i forskning. Disse bestemmelsene skal nå utfylles gjennom egne retningslinjer for bruk av dyr i forsøk. Retningslinjene skal etter planen på høring i høst.

Kilde: mattilsynet.no, jordbruksverket.se, dyrevern.no, etikkom.no

Han er generelt positiv til ideen om retningslinjer på feltet, hvis de kan bidra til å øke kunnskapen om forsøk med dyr, kanskje særlig til de som ikke selv jobber med det. Men han er redd noen prinsipper kan bli oversolgt. Først og fremst prinsippet om erstatning.

– Oversalg av budskap og forventninger om erstatning vil skape tiltakende problemer hvis folk tror at det bare er vrangvilje som gjør at forskere ikke bruker alternativer til dyr. Slik er det definitivt ikke. Det er veldig kostbart og komplisert å bruke dyr i forsøk.

Dyr er kompliserte, flercellede organismer, og ligner dermed mennesker. Det er dyreforsøkenes styrke, mener Rasmussen. Men dyrets biologi kan ikke kontrolleres 100 prosent. In vitro-forsøk er simplere, og langt mer kontrollerbare enn forsøk med dyr. Men igjen – biologien her kan bli for enkel som modell for mer avanserte organismer.

– Forskere med vett og forstand gjør ikke dyreforsøk når samme vitenskapelige problemstillinger kan besvares ved å gjøre tilsvarende forsøk i en petriskål.

Seks bakteriefrie mus kostet 30.000 kr av Rasmussens forskningsmidler, inkludert kostbar transport fra Bern, Sveits. Deretter følger prisen for å drive isolatorer og avlskolonier med bakteriefrie mus.

For enkeltforskeren er det også komplisert å forske på levende vesener. Trivsel spiller inn, mat, lys, samspill med andre.

– Jeg har lest mange hundre søknader opp i gjennom, og jeg har dyptgående innsikt i alle nye metoder, men ikke én gang har jeg tenkt: Her kan du heller bruke in vitro (forsøk i reagensglass), eller andre metoder.

Derimot hender det ikke sjelden at Rasmussens avdeling utfordrer søkere på andre viktige forskningsetiske prinsipper, som forbedring (refinement) av forsøk

og reduksjon i antall dyr. «Refinement» kan for eksempel innebære å gjøre små justeringer i metode, som å gjøre anestesi-metoden mer stabil slik at dyret løper lavest mulig risiko for å oppleve smerte.

– «Refinement» er et vedvarende krav for alle brukere, og er i vår erfaring det viktigste tiltaket for å oppnå mest mulig robuste data og best mulig dyrevelferd. Reduction, altså bruk av færrest mulig antall dyr, er også et viktig element, men her er det viktig å vurdere hvordan reduction kan påvirke reproduserbarheten av forsøkene.

«Dyr kan bare påføres skade om dette oppveies av vesentlig og sannsynlig nytte for dyr, mennesker eller miljø.» Utkast, retningslinjer for forsøk med dyr.

Av og til må vi. Rasmussen har ikke problemer med å finne et eksempel som understreker behovet. Det er riktignok ikke hentet fra forskning, men fra opplæring av medisinske traumeteam.

– Når traumeteam skal jobbe 4-5 personer sammen på en pasient med multiple og livstruende skader, trenger de mye trening og ikke minst trening i samhandling under realistiske, stressende situasjoner. Skuddskader og multiple traumer forekommer svært sjeldent i Norge og kan derfor ikke læres i et norsk akuttmottak, og slett ikke som en team-øvelse. Derfor foregår avsluttende og viktig trening av akuttleger på dyr i full bedøvelse, for eksempel på gris som har blitt påført skuddskader. Denne treningen er livreddende for de pasienter det gjelder. Det blir ikke sagt så ofte offentlig, men en av årsakene til at helsepersonell klarte å redde mange av de sårede fra Utøya med alvorlige skuddskader, var at leger og helsepersonell hadde fått denne typen trening.

” Forskere med vett og forstand
gjør ikke dyreforsøk hvis de heller
kan bruke en petriskål. ”

Henrik Rasmussen

Hønemor: Det er ikke så lett å få en høne til å se i kameraet, selv for avdelingsingeniør Birte Bredahl, som jobber med dyr hver dag ved forsøksdyrenheten til Veterinærinstituttet. Foto: Ingrid S. Torp

«Forskeren skal minimere risiko for smerte og ubehag og styrke dyrevelferden. Smerte og ubehag omfatter sult, tørst, feilernæring, unormal kulde eller varme, frykt, stress, skade og sykdom, og begrensninger på muligheter til også å utøve normal atferd.» Utkast, retningslinjer for forsøk med dyr.

Ved Veterinærinstituttet i Oslo har avdelingsingeniør Birte Bredahl ansvaret for mus, høner, griser, geiter, kalver – og til og med en lama som var innom før sommeren. Forsøksdyrenheten ved Veterinærinstituttet har en beredskapsfunksjon, og skal derfor kunne oppstalle dyr til overvåkning og diagnostikk ved mistanke om alvorlig dyresykdom.

I ni år har Bredahl gjort sitt for at forskningen som kommer herfra er best mulig. Når instituttets forskere skal planlegge forsøk, går de først til henne for å forhøre seg om kapasitet. Så må de søke Mattilsynet om tillatelse.

– Mattilsynet stiller gjerne spørsmål ved søknadene. Hvorfor skal du bruke dyr? Hvorfor den arten? Hvorfor det antallet? Det er ikke slik at søknader går automatisk gjennom, sier Bredahl.

Selv har hun en kreativ jobb. Hun har tegnet hønebur med flakseplass, hugget klatre-tre til geiter og funnet baller, kjettinger og annet leketøy så grisene skal ha noe å bryne seg på.

– Forskningen blir best når dyrene har det bra og ikke blir plaget av noe annet

” Forskningen blir best når
dyrene har det bra. ”

Birte Bredahl

enn forskningen. De må ha alt det de trenger, sier Bredahl.

Bare én gang har Bredahl mottatt en «klage» fra en av de firbente beboerne.

– Jeg ble en gang bitt i leggen av en gris. Det var kjempevondt. Den grisen var nok av den litt dominante typen, sier Bredahl og ler.

Lovverket stiller klare krav til forsøksdyrenes fasiliteter, også til miljøberikelse. Men for Bredahl faller det uansett naturlig, fordi hun er glad i dyr. Hun er utdannet dyrepleier.

Hos hønene er det lavmælt kakling.

En av dem klatrer oppover en grein og strekker vingene. Bredahl forklarer hvordan de har reagert på mer plass og fellesbur.

– Da jeg kom satt de i hvert sitt trange bur, så jeg tegnet en ny løsning. De kunne gjerne hatt enda mer plass, men dette er det vi kunne få til her.

Hun tar på seg hansker, frakk og hårnett og løfter ut en av hønene. Påkledningen er vanlig sikkerhetsprosedyre, og normalt ville hun også hatt munnbind. Mange av dyrene de håndterer her er med i smitteforsøk. Derfor har de strenge sikkerhetsrutiner på avdelingen.

Men denne høna er helt frisk. Hun er her utelukkende som donor – blodet hennes brukes i serologiske studier. Hun og de andre tre hønene leverer til og med egg til avdelingens ansatte. Nå sitter hun rolig på Bredahls arm og kikker rundt seg med hodet på skakke. Bredahl kikker tilbake. Hun mener empatien hun har for dyrene er viktig. Den driver henne til å holde seg oppdatert, og til å kreve at forskerne gjør det samme. Også når dyrene skal avlives.

Hun snakker ikke så mye om jobben sin utad.

– Du vet ikke hvem du har foran deg. Forsøksdyr er et betent tema, sier hun.

– Mange har nok også et foreldet bilde i hodet av hva dyreforsøk er. Det er jo for eksempel ikke lenger lov i kosmetikktesting.

Men hva tenker hun selv når dyrene hun jobber med må avlives etter endt prosjekt?

– Jeg vet selvfølgelig at det er nødvendig, men når dyrene skal avlives, er det godt å vite at vi alltid velger den avlivningsmetoden som er best for det enkelte dyret. ■

Røver- tidsskrifter truer vitenskapens legitimitet

Bibliotekarere slåss i kommentarfeltene og twitrer under hashtagget academicmafia, penger trumfer kvalitet, og seriøse tidsskrifter firer på kravene. Er vitenskapelig publisering på vei utfor stupet?

Av: Ida Irene Bergstrøm

Jeffrey Beall hadde begynt å legge merke til alle henvendelsene han fikk fra rare og åpenbart useriøse tidsskrifter. Som den gode bibliotekaren han var, printet han dem ut, og samlet dem i en mappe. Mappen vokste. Noen år senere, i januar 2012, ble den til en liste over useriøse tidsskrifter på Bealls nye blogg, Scholarly Open Access. Han kalte dem for predatory journals: Røvertidsskrifter, som hermet etter seriøse tidsskrifter, men løy om status og kvalitetssikring, som lovet rask publisering, og som tilsynelatende sto klare til å publisere stort sett hva som helst.

«Beall's list» ble snart et innarbeidet fenomen, et tema for opphetet debatt og store uenigheter, et utgangspunkt for skyttergravskriger på diverse kommentarfelt og blogger. Beall selv ble utsatt for en rekke søksmål. Tidsskrifter og utgivere på lista trakasserte både Beall og arbeidsplassen hans, University of Colorado Denver, i håp om at han ville bli sparket.

15. januar 2017 fikk de som de ville. «Beall's list», da på over 11 000 tidsskrifter og utgivere, ble tatt av nettet. Twittermeldinger med skadefryd og støtte haglet, blant annet under #academicmafia.

Der er penger å tjene

Jeffrey Bealls feilsteg, i manges øyne, var at han var så kritisk til Open-Access bevegelsen – de som ivrer for at alle forskningsresultater skal være gratis tilgjengelig for folk og samfunn. For fortellingen om røvertidsskriftene er tett forbundet med fremveksten av Open Access.

Den dominerende løsningen for å finansiere OA-tidsskrifter i dag er at forskeren betaler for å få artikkelen sin publisert. Seriøse og useriøse aktører har lansert tusenvis av såkalte Open Access tidsskrifter i løpet av de siste tiårene. De fire store publiseringshusene – Springer Nature, Elsevier, Wiley-Blackwell og Taylor & Francis – har også kommet sterkt på banen.

Jeffrey Beall satte problemet med røvertidsskrifter ettertrykkelig på agendaen med sin svarteliste fra 2012. Også etter at bibliotekarens blogg brått ble lagt ned i januar 2017 lever Beall's list videre på diverse nettsteder som lover å følge opp arbeidet. Foto: Jeffrey Beall/Flickr

Det som gjør noe gratis for folket, har vist seg å være noe andre kan tjene masse penger på (evt. Det å gjøre noe gratis tilgjengelig for folk, kan man også tjene store penger på). For forskere må publisere. Og siden andre verdenskrig har de blitt stadig flere, med en enorm vekst i antall publikasjoner og tidsskrifter, og en tiltagende kommersialisering av vitenskapelig publisering.

Open access begynte på grasrota, initiativet kom fra forskerne selv. Men det som skulle utfordre de store kommersielle aktørene, bidro bare til å utvikle nye kommersielle markeder.

Om omfang strides de lærde

I 2015 kom en av få vitenskapelige studier som forsøker å si noe om omfanget av røvertidsskrifter, som langt på vei altså er OA-tidsskrifter.

Chenyu Shen og Bo-Christer Björk ved Hanken School of Economics i Finland, fant at rundt 8000 aktive røvertidsskrifter

på markedet publiserte over 400 000 artikler i 2014. Gjennomsnittlig betalte forskerne 178 dollar per artikkel, i overkant av 1350 kroner. Tre fjerdedeler av forfatterne var fra land i Asia og Afrika. Artiklene ble publisert 2-3 måneder etter at de var sendt inn.

Ifølge mange er dette en av de beste omfangsstudiene vi har. Ifølge tilhengere av Open Access er den dårlig utført med det resultat at tallene er overdrevne og feil. Den tar dessuten utgangspunkt i Beall's list, noe som er utilgivelig i seg selv for enkelte.

Blant dem som kommenterte studien på nettstedet Retraction Watch, var Lars Bjørnshauge, direktøren til DOAJ – en såkalt «white list» over OA-tidsskrifter. Directory of Open Access Journals ble startet av Bjørnshauge ved Lunds Universitetsbibliotek i 2003.

I sin kommentar skriver Bjørnshauge at han mener svartelister er feil måte å angripe problemet. Lister over bra

tidsskrifter, hvitelister, er veien å gå. Han viser til en pensjonert bibliotekar og svært aktiv blogger, Walt Crawford, som mener Shens og Björks tall er helt feil. Crawford er ikke uventet svært kritisk til Beall's list og kommenterer i diverse fora at problemet med røvertidsskrifter er voldsomt overdrevet. Crawford har gjort flere metastudier av tidsskriftene i DOAJ.

DOAJ har i dag tre ansatte, og lista inneholder rundt 10 000 tidsskrifter. Etter å ha fått mye kritikk for å inkludere røvertidsskrifter, tok DOAJ i 2016 grep og fjernet nesten 3000 tidsskrifter. Lista regnes for å være den beste og viktigste hvitelista for Open Access i verden.

Bo-Christer Björk, en av forskerne bak omfangsstudien, konstaterer tørt at uavhengig av hva folk mener om artikkelen er metoden nøyte beskrevet, og den er godt sitert med nesten 150 siteringer i Google Scholar.

Ta makta tilbake

«Vi satt igjen med oppsiktsvekkende funn om grådige oligarker og meningsløst stressede akademikere», skriver Camilla Mørk Røstvik i siste nummer av Nytt Norsk Tidsskrift. Som del av et britisk forskningsprosjekt har hun studert utviklingen av akademisk publisering, som etter 1950 bærer preg av tiltagende kommersialisering og en eksplosjon i antall forskere, universiteter, publikasjoner, tidsskrifter og forlag. Fortellingen om vitenskapelig publisering er «en historie om hvordan forskere i slutten av forrige århundre overlot kontrollen og kvalitetssikringen av tidsskriftene til andre, og om hvordan de nå har begynt å angre», skriver Røstvik.

I rapporten *Untangling Academic Publishing* beskriver forskerne hvordan for-profit publisering blir rendyrket av forlag som først og fremst er opptatt av økonomisk fortjeneste, i motsetning til de tradisjonelle tidsskriftene som var opptatt av å formidle forskning. I dag er akademisk publisering ansett for å være en trygg økonomisk investering.

Økning i konkurranse har også bidratt til økt fokus på publisering, som har blitt en viktig indikator for å måle aktivitet og kvalitet. «Til tross for profesjonaliseringen i akademia siden 1950-tallet, er vi akademikere fremdeles amatører når det kommer til publiseringspolitikk», skriver Røstvik. «De kommersielle aktørene tjener godt på vår forvirring». For mens forlagene tjener store penger, gjør fortsatt forskerne jobben som redaktører og kvalitets-sikring i form av fagfellevurdering gratis.

Den britiske rapporten har konkrete forslag til handling til både universitetsledere, myndigheter og akademikere. Nye tidsskrift eller forlag bør være forskningsfremmen-de, ikke profitt-drevne, mener forskerne blant annet. Akademia må finne tilbake til sin egen stemme, og ta tilbake kontrollen over publiseringsprosessen.

22. mars demonstrerte forskere over hele verden under fanen March for Science. Men det er ikke bare Donald Trump og andre forsvarere av alternative fakta som truer forskningen. Vitenskapens eget system for publisering av forskning står overfor store utfordringer.

Foto: Master Steve Rapport/Flickr

Krangling i kommentarfeltene har han ingenting til overs for.

- Det finnes innen OA-verdenen ganske stridslystne viljer og individer, og jeg pleier å unngå å delta i disse debattene. På leser dem, og de fører ingen steder.

Forøvrig er han egentlig enig med sin kritiker, Crawford. På spørsmål om han synes problemet med røvertidsskrifter tas på alvor, er svaret:

- Jeg syns problemet med predatory publishers er overdrevet.

To millioner mennesker, 8000 dyr

- Vi har sett på 1900 artikler fra såkalte predatory journals, forteller David Moher, forsker ved Ottawa Hospital Research Institute.

- De innbefattet to millioner mennesker som har deltatt i forskningen, og 8000 dyr. Mye av forskningen var finansiert av for eksempel amerikanske universiteter, eller US National Institutes of Health.

På World Conference on Research Integrity (WCRI) i Amsterdam i mai, ble fenomenet predatory journals grundig diskutert på et dedikert symposium.

- Artikler i disse tidsskriftene gjennom-syrer den akademiske verdenen, sier Moher.

- Mange av dem er i PubMed (verdens største database over publisert forskning innen bl.a. medisin, red. anm.). Det er

vanskelig for folk å skille seriøse fra diskutabile tidsskrifter.

Mohers forskning på temaet ble nylig publisert i Nature. I motsetning til Shen og Bjørk finner han at over halvparten av artiklene han studerte, var skrevet av forskere fra høyinntektsland. Moher har imidlertid ikke sett på førsteforfatter men såkalt «corresponding author».

Mindre og bedre forskning

Jocalyn Clark, redaktør i The Lancet, fikk god befatning med den useriøse publiseringsindustrien da hun en periode jobbet i Dhaka, Bangladesh. 20 prosent av forskningen til institusjonen hun arbeidet ved hadde endt opp i røvertidsskrifter.

- Det er en uforholdsmessig negativ effekt på lav- og mellominntektsland, sier Clark.

- Men det er arrogant og naivt å tro at for oss i den rike delen av verden er dette bare irriterende e-poster vi kan slette. Trusselen fra røvertidsskrifter er veldig alvorlig. Den forurenser forsknings-litteraturen.

Clark syns det er en god ting at «Beall's list» er borte. Han var bare én bibliotekar, han kunne ikke holde lista oppdatert, og han blandet arbeidet med listen og sin ensidige kritikk av Open Access. Heller enn svartelister, er Clark opptatt av at unge forskere må lære seg å skille mellom

høy og lav kvalitet på tidsskrifter. Det er store penger å tjene på publisering, og forskningsverdenen har ingen buffer mot useriøse forlag, mener redaktøren. Særlig ikke utviklingsland. Særlig ikke unge forskere som vil opp og frem.

- Vi snakker om at vi må endre publish or perish-kulturen, men hva betyr det egentlig? Det betyr at vi trenger mindre og bedre forskning.

Seriøse tidsskrifter er også røvere

Møtelederen for WCRI-symposiet, Ana Marusic, er ikke helt enig.

- Vi trenger ikke mindre forskning, bare bedre forskning, mener hun.

- Dessuten må vi slutte å snakke om røvertidsskrifter.

Det er et spekter fra kvalitetstidsskriftene til de riktig dårlige tidsskriftene. Dette fanges ikke opp i svarte- og hvitelister, mener Marusic. Hun er professor i anatomi ved University of Split og president for the European Association for Science Editors.

- Hva er det å være en røver? Du kan også drive med røverpublisering hvis du bruker merkenavnet ditt for å øke publiseringene dine, sånn som The Lancet og Nature. Gode og dårlig tidsskrifter kan vi kalle det, mener Marusic.

Eksempelene er etter hvert mange på hvordan etablerte forlag benytter seg av

strategier tidligere forbundet med røvertidsskrifter. Og motsatt finnes det eksempler på at useriøse forlag har kjøpt opp seriøse tidsskrifter. Kan vi fortsette å kalle dem røverforlag da? De etter hvert mange eksemplene der forskere skriver tulleartikler for å se om de blir antatt – noe som ofte får medieoppmerksomhet – blir alltid også antatt av noen seriøse aktører. Og seriøse tidsskrifter må stadig trekke tilbake artikler, for eksempel fordi de oppdager at de har sluppet gjennom stoff etter falske fagfellevurderinger eller annet juks.

Marusic mener dessuten at mange små tidsskrifter ofte blir tatt for å være røvertidsskrifter, fordi de ikke har tid og ressurser til å drive på et profesjonelt nok nivå. Lokale og nasjonale tidsskrifter kan slite med å nå høye standarder.

- Vi må tenke mer på hvordan vi skal øke kvaliteten på det som publiseres. Og øke kvaliteten på tidsskriftene som publiserer. Og endre den akademiske kulturen for og kriterier for forfremmelse.

Vi mister tillit til systemet

I en artikkel fra februar 2017 skriver Jeffrey Beall om hans erfaringer med å drive svartelista Beall's list. Han skriver at røverforlag er den største trusselen vitenskapen har stått overfor siden inkvisisjonen, og mener OA-bevegelsen står ansvarlig for å ha muliggjort og tolerert røverforlagene.

- Jeg syns kanskje han tar i litt for mye, sier Stefan Eriksson, som forsker på og

- Det er alltid en krise i forskningsverdenen, men dagens krise handler om penger, mener Ana Marusic. - Forskning har blitt business. Det er ikke lenger en renessansegreie som handler om å tenke, det er penger. Hvem kan dra inn mest penger til institusjonen? Foto: Ida Irene Bergstrøm

underviser i forskningsetikk ved Uppsala Universitet.

- Men det er klart at dette risikerer å underminere vitenskapens troverdighet, det er det ingen tvil om. Det er svært alvorlig.

Eriksson har laget en svarteliste over tidsskrifter han mener man ikke bør publisere i, innen hans eget fag – bioetikk (se undersak).

Det at røvertidsskriftene finnes, betyr at praksis ved ansettelse av forskere må endres, mener han. Kjenner man ikke igjen tidsskrifter på CVen, må de undersøkes.

- Dette gjør jo at vi mister tillit. Til hverandre og til systemet.

- Det handler ikke bare om noen få røvertidsskrifter. Det er en hel industrialisering av uredelighet. En kommersiell vilje til å industrialisere fusk, eller kvasifusk. De fikser alt, fagfellevurdering, publisering, de skriver doktorgraden for deg.

Diskutere grundig og tenke helt nytt

Problemet er ikke Open Access, understreker Eriksson.

- Det er som når telefonen kom, så ble telefoni kritisert fordi man kunne ringe til bordeller. Eller internett, som vi kan bruke for å stjele identiteter. Internett er bra likevel liksom. OA muliggjør denne utviklingen, men det er ikke OA som er ansvarlig for det.

Likevel er det på tide med en skikkelig kritisk diskusjon om OA, mener han.

- Er det ideen om OA vi har realisert? Nei. Vi har skapt en profittsulten maskin som prøver å presse penger ut av forskningen gjennom forfatteravgifter og reklame.

- Så ja, det er virkelig på tide med en kritisk diskusjon. Vi kan ikke bare si at nå skal alt være Open Access fordi det er så fantastisk. Diskusjonen må være grundigere enn det. Skal vi ha kommersiell forlags-virksomhet i det hele tatt, eller bør dette være akademisk basert? Kanskje vi bare kan legge ut forskningen på universitetets database. I så fall trenger vi ikke kommersielle forlag – røverforlag eller ikke.

Eriksson tror ikke dette nødvendigvis ligger nært frem i tid. Forlagene opprett-holder hierarkier.

- Vi liker det der, vi liker rangering av tidsskrifter og prestisje. Så dette er egentlig et større spørsmål som handler om hvordan vi bygger vitenskapelig virksomhet, og vitenskapelig meritering.

Etterlyser fagspesifikke svartelister

Bioetiker Stefan Eriksson mener alle fag må ta ansvar for å lage svartelister over dårlige tidsskrifter innen sitt felt.

– De fleste jeg snakker med har ikke kunnskap om dette fra før. De blir overrasket og litt skremte, sier Stefan Eriksson.

Foto: Stefan Eriksson

I 2013 skrev Stefan Eriksson, universitetslektor ved Uppsala Universitet, en bok om etikk og vitenskapelig publisering. Han nevnte ikke fenomenet røvertidsskrifter i det hele tatt.

Så fikk han en rar innbydelse til å skrive for et ukjent tidsskrift. Han googlet. Han fant Beall's list. Han fant drøssevis av artikler som advarte mot dette.

Eriksson begynte å skrive om fenomenet, og ikke minst forelese om det. Da kom epostene med spørsmål: «Er det ok å publisere i dette tidsskriftet tror du?».

– Jeg merket at folk ble lurt hele tiden, forteller Eriksson.

Så ble han lurt selv.

– Det skulle lages en internasjonal organisasjon for publiseringsetikk, som jo er det jeg jobber med. Jeg sa glatt ja til å bli en founding member, det så spennende ut.

Etter noen uker og litt mer undersøkelser innså han at det var tull, en dekkoperasjon for å gi ut tulletidsskrifter.

– De klarte å lure meg og. Folk må bli advart mot dette, tenkte etikkforskeren.

En kollektiv fagspesifikk svarteliste

I foredragene sine pleide han å si at alle fag må ta ansvar for å lage svartelister på sine områder.

– Det er lett å diskreditere Beall, han er en person, han er bibliotekar, hva kan han om alle verdens fag? Etter å ha snakket om dette en stund tenkte jeg at jeg får vel ta ansvar selv, for mitt fag.

Resultatet var blogginnlegget «Where to publish or not to publish in bioethics», publisert på The Ethics Blog ved Uppsala Universitet.

Blogginnlegget ble publisert første gang i 2016, og oppdatert i 2017. Planen er å oppdatere årlig.

Innlegget kunne ikke være en en-manns-operasjon, mente Eriksson. Med seg på laget fikk han derfor sin kollega Gert Helgesson, professor i medisinsk etikk ved Karolinska Institutet.

I tillegg har han rekruttert anonyme personer som leser gjennom og vurderer lista. Til slutt involveres også professorenes studenter, som tar kursene deres i forskningsetikk. En av oppgavene på kurset er å se på og bedømme tidsskriftene ut i fra kriterier.

– Denne lista er uttrykk for en kollektiv mening, understreker Eriksson.

Lite kunnskap blant forskere

Mangelen på kunnskap om utfordringene i den vitenskapelige publiseringsindustrien er fremdeles stor, ifølge Eriksson.

– Folk blir fortsatt overrasket når jeg forteller om dette. Forskere leser forskningsartikler innenfor sitt lille fagfelt, de har ikke tid til å lese etikkblogger og ledere i tidsskrifter som skriver om akademisk publiseringskultur.

Frykten er å bli saksøkt.

– Det er en reell uro. Andre har blitt saksøkt. Jeg har stålsatt meg på at jeg må være forberedt på det. ■

Open Access på norsk: Gratis til enhver pris?

Norske myndigheter er opptatt av at vitenskapelige artikler skal være gratis å lese. De bør være mer opptatt av hva som sikrer god forskning, mener kritikere.

Av: Ida Irene Bergstrøm

Hamid Reza Karimi, da ansatt ved Universitetet i Agder, ble ikke funnet skyldig i vitenskapelig uredelighet. Til tross for at han i løpet av ett år publiserte mer enn flere forskere publiserer i løpet av et liv (130 fagfellelvurderte artikler i løpet av 2014, omtrent en artikkel publisert annenhver arbeidsdag).

Ifølge sakkyndigrapporten som Granskingsutvalget hentet inn, kunne omfanget muligens forklares av at Karimis artikler hovedsakelig var publisert i tidsskrifter av lav kvalitet. Tidsskriftene var allikevel å gjenfinne i den norske «hviteliste» over godkjente publiseringskanaler, kanalregisteret. Noen av artiklene bar preg av salami-publisering – å dele opp vitenskapelige funn i flere artikler enn det er grunnlag for. Karimi var stort sett medforfatter, i samarbeid med kinesiske forskere innen feltet.

Saken reiser, ifølge Granskingsutvalget, «forskningsetiske spørsmål knyttet til publisering av vitenskapelige artikler».

Det såkalte tellekantsystemet ble evaluert i 2014. Forskningsetikk ble ikke tematisert. Hadde det vært et problem med etikken ville det blitt påpekt i denne rapporten, hevder Haugstad i nettavisen Khrono. Foto: FEK

I uttalelsen problematiserer utvalget fremveksten av useriøse forlag og tidsskrifter i kjølvannet av krav om Open Access-publisering. Utvalget kritiserer et system der antall publikasjoner får større verdi enn kvaliteten og innholdet i publikasjonene – det kan føre til at forskere tar snarveier for å komme seg opp og frem.

Granskingsutvalget oppfordrer derfor Kunnskapsdepartementet til å vurdere det norske systemet for å telle og fordele penger i henhold til publisering (tellekantsystemet).

Avviser kritikken

«Bomskudd», slo statssekretær Bjørn Haugstad fast, da nettavisen Khrono spurte om kritikken. I e-post til Forskningsetikk bekrefter han at denne vurderingen holder stand. Granskingsutvalget «bommer kraftig», mener Haugstad.

Fra offisielt hold er den norske tellingen av artikler, og fordeling av penger og prestisje deretter, en suksess. Publisering har alltid vært viktig, indikatoren bare teller. «Jeg tror ikke dere finner en eneste forsker som publiserer for mye på grunn av publiseringsindikatoren», sier Haugstad til Khrono. De som har

– Det kritikerne av tellekantsystemet sjeldent får med seg er at Norge var det første landet som fikk oversikt over egen forskning ved å etablere et system det man systematisk registrerte denne aktiviteten og samtidig koblet den til økonomisk uttelling for institusjonene. I dag tror jeg svært få vil mene at vi kan klare oss godt uten en slik oversikt, sier Vidar Røeggen. Foto: Elin Fugelsnes

brukt telling av publikasjoner som grunnlag for promotering, har brukt den feil.

– Karimi-saken representerer på ingen måte noen tendens i Norge, sier Vidar Røeggen. Han er sekretær for publiseringsutvalget, som har faglig ansvar for det såkalte tellekantsystemet, eller publiseringsindikatoren som det heter rent formelt.

– Men vi har et ansvar for at tidsskrifter som er godkjent holder et vitenskapelig nivå, sier han.

Den norske «hvitelista» over godkjente publiseringskanaler, som utløser penger til forskernes institusjoner, administreres av Norsk senter for forskningsdata.

– Det norske registeret brukes av flere andre land som en kvalifisert autoritetsliste over vitenskapelige publiseringskanaler, forteller Røeggen.

Svartelistede tidsskrifter godkjente

Men også i Norge preges arbeidet med lista av de mange useriøse aktørene på markedet.

– Useriøse utgivere og tidsskrifter har skapt store utfordringer de siste årene. Det kan være vanskelig å avdekke om et tidsskrift er seriøst eller useriøst. Teknologien gjør at det er enkelt å lage et nettsted, floraen av tidsskrifter øker og saksmengden vår er så stor at vi fra tid til annen gjør feil. Det anerkjenner vi.

Kvaliteten på arbeidet vi gjør holder et godt nivå, men vi kan ikke garantere for en feilfri liste.

Da kanalregisteret ble opprettet i 2004, var det 12 000 tidsskrifter på lista. I dag er det rundt 24 000 godkjente tidsskrifter. I overkant av 2000 av dem er på nivå 2, det nivået som gir størst uttelling.

I tillegg har lista et nivå 0 som omfatter rundt 7000 tidsskrifter. Disse har blitt foreslått til lista, men ikke blitt godkjent. Noen av dem er kulturelle og ikke vitenskapelige tidsskrifter. En del av dem er røvertidsskrifter. Per i dag er det ikke mulig å søke på og få opp alle nivå 0 tidsskrifter.

– De fleste som ikke godkjennes er internasjonale OA-tidsskrifter. Og noen norske som trenger litt opplæring og oppstarthjelp før de oppfyller kriteriene, forteller Røeggen.

I sommer lanserte firmaet Cabells en ny svarteliste: The Journal Blacklist.

Per slutten av august hadde listen over 100 betalende abonnenter. Prosjektleder Kathleen Berryman forteller i e-post fra Texas at to fulltidsansatte og flere deltidsansatte jobber med lista, som foreløpig er på rundt 6000 tidsskrifter. Flere legges til daglig.

Under to dagers tilgang til lista, sjekket Forskningsetikk tidsskriftene under bokstaven A opp mot det norske kanalregisteret. Dette kom på rundt 1200

tidsskrifter, altså ca 20 prosent av lista. Fem svartelistede tidsskrifter var godkjente i det norske kanalregisteret på nivå 1. I overkant av ti hadde tidligere vært godkjent, men var nå på nivå 0.

Avhengig av forskerdugnad

På kontoret sitt i Bergen mottar Gry Ane Vikanes Lavik ved Norsk senter for forskningsdata (NSD) daglig søknader om tidsskrifter noen vil ha inn i Kanalregisteret. Lista øker med rundt 1400 tidsskrifter i året.

– Vi er klar over at det finnes litt forskjellig i registeret. Kvalitetsspennet er til dels stort innenfor nivå 1. Her kan du være helt opptil nivå 2, og helt ned mot det useriøse, forteller Lavik.

Systemet er avhengig av bekymringsmeldinger for å kunne luke ut useriøse aktører.

– Vi trenger at folk melder inn om tidsskrifter de mener har for lav kvalitet. Vi bruker jo ikke disse kanalene selv, så vi er avhengig av at forskere er med på en slags dugnad.

– Men det er heller ikke slik at vi bare sitter og venter på forskernes tilbakemelding altså, understreker saksbehandleren.

Lista sjekkes jevnlig opp mot Directory of Open Access, DOAJ, og et stort nordisk samarbeid er på trappene slik at det finske, danske og norske systemet vil kunne dra nytte av hverandres arbeid på feltet. Sverige har ikke noe eget system for dette, men lener seg på Norge.

Prøver å dempe veksten

Registeret har tatt grep for å dempe veksten. Før kunne forlag og andre kommersielle aktører sende inn forslag, nå må det komme fra forskningsmiljøene selv.

– Vi har også skjerpet kravet til dokumentasjon, forteller Lavik.

– Det skal være et tidsskrift forskeren kjenner til, og et bevisst ønske om hvorfor man vil ha det inn.

– Men det krever ressurser det og, å jobbe for at registeret ikke bare skal vokse og vokse, påpeker Lavik.

Et av kriteriene som har vært praktisert strengt tidligere, skal imidlertid fases ut for å gjøre plass til flere Open Access-tidsskrifter.

– Vi har krevd minst to års historikk for at noe skal godkjennes. Men dette fases ut, for det er så mange nye OA-kanaler, og det er et ønske fra myndighetene om at disse kanalene skal inn i systemet.

Så lett å nulle noen er det kanskje heller ikke. I den aktuelle Karimi-saken ble noen av tidsskriftene vurdert av NSD for publiseringsutvalget.

– Han som gjorde gjennomgangen ved NSD mente de skulle nulles, forteller Lavik.

– Men så fant publiseringsutvalget at de ikke kunne forsvare å ta dem ut. De skulle likevel beholdes, fordi de responderte på kritikk. Det er nok en avveining der, hvor streng en skal være.

Politiske mål om åpen tilgang

Norge er en pådriver i bevegelsen for Open Access, åpen tilgang, og har som mål å være et «forsiktig foregangsland». Fra og med i år må alle tidsskrifter som mottar støtte fra Norges forskningsråd være åpent tilgjengelige, og kan dermed ikke lenger få inntekter fra brukerbetaling. Nylig lanserte regjeringen nye retningslinjer – alle norske vitenskapelige artikler finansiert av offentlige midler skal være åpent tilgjengelige innen 2024.

I bakgrunnsrapporten til retningslinjene, foreslår en arbeidsgruppe nedsatt av Kunnskapsdepartementet en styrking av kanalregisteret. «Arbeidsgruppen mener at NSDs arbeid med utsiling av useriøse utgivere er avgjørende for å opprettholde legitimiteten for seriøse forlag».

I sitt hørings svar til denne rapporten peker også de tre nasjonale etiske komiteene, NESH, NEM og NENT på problemet med røvertidsskrifter og kvalitet: «Kombinert med høyt publikasjonspress, er dette en systemisk kilde til fusk og uredelighet», hevder de. Konflikten mellom åpen tilgang, vitenskapelig kvalitet og resultatbasert finansiering må diskuteres grundigere.

Men i regjeringens nye retningslinjer er verken kanalregisteret eller useriøse tidsskrifter og forlag nevnt.

– Skal du fremme Open Access må du kunne stole på dette registeret, sier Vidar Røeggen.

Charlotte Haug er kritisk til det hun oppfatter som et ensidig norsk fokus på å gjøre vitenskapelige artikler gratis tilgjengelig. – Det er en god tanke, men det er bare ett hensyn. Man må også se på incentiver. Hva fremmer god forskning? Hva fremmer gode redaksjonelle modeller? Foto: Elin Fugelsnes

– Vi trenger ressurser til å gjøre en bedre jobb. Jo mer vi jobber med det, jo mer føler vi at det er utilstrekkelig. Ja til Open Access, men nei til useriøse aktører. Det er noe der. Vi må innse at vi må bruke ressurser på å avdekke dem.

Haugstad svarer i e-post at det sikkert alltid kan gjøres mer, og at det vil undersøkes og følges opp «i nærmere dialog med alle relevante aktører på vanlig måte i vårt videre arbeid for å fremme større åpenhet i forskningen».

– Hva slags forskning får vi av dette?

Charlotte Haug, internasjonal korrespondent i The New England Journal of Medicine og seniorforsker ved SINTEF, er kritisk til den norske politikken på Open Access.

– Man må være klar over de insentivene Open Access gir. Både for de som kan tjene penger på dette, og de som kan bruke diskutabile tidsskrifter for å få publisert masse. Men det øret er ikke åpent i Norge. Der har man bare bestemt seg fra ministeren og nedover, at nå skal alt være Open Access.

– Mengden nye tidsskrifter som oversvømmer markedet fyller et behov, påpeker Haug, som også er tidligere redaktør i Tidsskrift for Den norske legeförening og nestleder for Committee on Publication Ethics, COPE.

– Det kommer masse forskning fra for eksempel Asia, og folk trenger steder å få

publisert tingene sine. Alle kan ikke publisere i de aller mest berømte tidsskriftene.

Men det snakkes for lite om hva som faktisk fremmer god forskning, og hva som fremmer gode redaksjonelle modeller, mener Haug.

Internett har brakt med seg en mediekrise i form av tapte inntekter for de fleste aviser når innholdet er gratis på nett og annonsesalg faller. Flere aviser har i løpet av de siste årene innført betalingsmodeller, fordi god journalistikk koster penger, og de pengene må komme fra et eller annet sted.

– Jeg syns det er relevant å sammenligne vitenskapelig publisering med det som skjer i presseverdenen for øvrig, sier Haug.

– Er man kritisk til OA, blir man satt i bås som om man ikke vil at forskning skal være åpen. Jeg er ikke mot Open Access. Men åpen er bare ett hensyn, det skal også være riktig. Det koster penger å redigere og kvalitetssikre.

– Hvis vi syns det er viktig at det ikke kommer falsk vitenskap ut, så må vi være opptatt av forskningsetikken i dette. Hva slags incentiver har vi laget, hva slags forskning får vi da? Vi kan ikke ha som eneste kriterium at det skal være gratis for leseren. ■

Slurv kan bli stemplet som uredelig

Norske forskere risikerer nå at slurv og forglemmelser blir gransket som uredelighet. Er forskningsetikken i ferd med å bli overkjørt av juss?

Tekst: Kristin S. Grønli

Den nye forskningsetikkloven slår fast at alle brudd på anerkjente forskningsetiske normer skal behandles som uredelighetssaker – uansett alvorlighetsgrad.

– Vi risikerer at saker som aldri burde blitt behandlet som uredelighet nå blir det, sier Annette Birkeland, jurist i De nasjonale forskningsetiske komiteene (FEK).

Nøyaktige henvisninger til andres arbeid er en anerkjent forskningsetisk norm. Hva om en forsker glemmer en henvisning? Etter ny lov skal alle brudd, små og store, granskes som uredelighet.

Det norske systemet blir gjerne trukket frem som et eksempel til etterfølgelse i internasjonal sammenheng, fordi vi har forskningsetiske komiteer på alle fagområder og et sterkt fokus på å bygge god praksis.

– Da er det et paradoks at den nye loven øker fokuset på uredelighet, sier Birkeland.

I kjølvannet av skandaler

I flere land har store forskningsskandaler utløst eller framskyndet lovregulering av hvordan vitenskapelig uredelighet skal

håndteres. Den forrige norske forskningsetikkloven omtales for eksempel som Lex Sudbø. Den kom på plass i kjølvannet av at tannlegen og legen Jon Sudbø ble avslørt for fabrikkering av data i 2006.

Den såkalte BI-saken var medvirkende til endringene som nå er på plass i den nye loven. Granskingsutvalget uttalte i 2012 at plagieringen i en doktorgrad var vitenskapelig uredelig. Året etter gjorde et spesielt nedsatt klageutvalg om på vedtaket. Utvalgets medlemmer var usikre på om plagiatet var forsettlig eller grovt uaktsomt, slik lovens definisjon på vitenskapelig uredelighet krevde. Etterpå bredte det seg en oppfatning om at grensen for uredelighet var satt for høyt.

– Lovfestingen bidrar til å dreie det forskningsetiske søkelyset mot uredelighet, samtidig som den viser at dette tas på alvor av myndighetene og ansvarlige politikere, sier Granskingsutvalgets sekretariatsleder Torkild Vinther.

Juss kan ikke erstatte etikk

Skillet mellom juss og etikk kan kanskje virke uklart, men det er viktig. De forskningsetiske normene er retningslinjer heller enn påbud og forbud – ment å være rådgivende, veiledende og forebyggende.

Forskningsetiske normer er utviklet av forskerne selv over hundrevis av år, på tvers av alle landegrenser, og angir hva man må huske på å gjøre for å sikre ansvarlig forskning.

Etiske vurderinger kan være kompliserte, og innebærer ofte å veie ulike hensyn mot hverandre, for eksempel samfunnets behov for ny kunnskap mot hensynet til personvern.

– Jussen setter grenser og vurderer om grensen er overtrådt. I vurderingen er formålet frifinnelse eller domfellelse. Etikken, derimot, åpner et rom for diskusjon, refleksjon og ansvarliggjøring. Dersom rettsliggjøringen går for langt, risikerer man å innskrenke dette etiske rommet. Ansvarlighet og refleksjon kan ikke erstattes med formalisme og kontroll, sier Espen Engh, direktør for De nasjonale forskningsetiske komiteene (FEK).

– Vi ble ikke hørt

I høringsrunden var FEK svært kritiske til forslaget til ny forskningsetikklov.

– Den nye loven gjenspeiler i begrenset grad det vi påpekte i høringsuttalelsen. Vi ønsket blant annet en nærmere utredning av feltet forskningsetikk, gjerne gjennom en offentlig utredning.

Vi etterlyste også klarere begrepsbruk og ivaretagelse av den faglige uavhengigheten til FEK. Her mener vi at vi ikke har blitt hørt, sier Engh.

Kunnskapsdepartementet (KD) syntes ikke det var nødvendig å lage en offentlig utredning. Resultatet er en lov med uklare definisjoner, ifølge Engh. Han er bekymret for at den skal bidra til å dreie institusjonenes fokus over fra det brede arbeidet med forskningsetikk til det snevre arbeidet med uredelighet.

– Kun en liten del av forskningsetikken handler om avvik og uredelighet. Forskningsetiske spørsmål og vitenskapelig uredelighet må behandles på ulike måter både lokalt og nasjonalt, sier han.

– Mye detaljregulering i Norge

Redelighet og uredelighet i forskning har fått økt oppmerksomhet både internasjonalt og nasjonalt, om enn i forskjellig grad i ulike land.

– Det skyldes at forskningen har fått en langt større samfunnsmessig og politisk betydning de siste 30-40 årene, sier Vinther fra Granskingsutvalget.

Blant landene som har fått lovbestemmelser om håndtering av uredelighet, varierer omfanget stort.

– Svært få kommer i nærheten av Norge, Danmark og USA når det gjelder detaljregulering.

I antologien «Vitenskapelig (u) redelighet» fra 2016, viser han at det også er en rekke land som ikke lovregulerer håndteringen av uredelighet. Blant andre Tyskland, Finland, Canada og Storbritannia.

– Når detaljert lovregulering er så atypisk i internasjonal sammenheng, og man går i retning av ytterligere lovregulering i Norge: Hadde det ikke vært formålstjenlig med en omfattende faglig evaluering før nye lovendringer ble lansert? spør Vinther.

Ukjent omfang

Omfanget av vitenskapelig uredelighet er ikke kjent. Matthias Kaiser leder Senter for vitenskapsteori ved Universitetet i Bergen (UiB). Han leder også arbeidet med en nasjonal studie av tilstanden for forskningsetikken i norsk akademia.

Det er over 20 år siden forrige gang utbredelsen av forskningsfusk i Norge ble undersøkt.

Verken KD eller Forskningsrådet ville bevilge penger til den nye undersøkelsen, så nå finansieres den av UiB, Høgskulen på Vestlandet og FEK. Spørreskjemaet

– Den opprinnelige forskningsetikkloven førte til at det oftere kom advokater på banen i saker om mulig vitenskapelig uredelighet. Uklar begrepsbruk eller økt lovregulering kan gi juridiske slagsmål med juridiske finesser, på bekostning av brede og viktige forskningsetiske diskusjoner, sier Torkild Vinther, sekretariatsleder for Granskingsutvalget.

Foto: Ida Irene Bergstrøm

som skal ut til 28 000 forskere blir sendt ut om noen uker.

– Den nye forskningsetikkloven ble laget uten at man først undersøkte situasjonen. Vi har lurt på om man ikke kunne ventet litt og skaffet seg innsikt i fakta først, men dette var en politisk beslutning, sier Kaiser.

– Personlig er jeg skeptisk til at man ser på loven når man egentlig snakker om etikk, sier Matthias Kaiser, leder for Senter for vitenskapsteori ved UiB. Foto: Trond Isaksen

” Forskningsetiske normer er ikke regler man skal dømmes etter. ”

Espen Engh

– Lovarbeidet har ikke i tilstrekkelig grad tatt den internasjonale utviklingen inn over seg. Ny europeisk «Code of conduct» fremmer for eksempel forebygging og spesialiserte retningslinjer, sier Espen Engh, direktør for De nasjonale forskningsetiske komiteene. Foto: Trond Isaksen

– Hovedgrepet i den nye forskningsetikkloven er å legge ansvar på forskerne og forskningsinstitusjonene, og det har vi fått veldig positive tilbakemeldinger på, sier seniorrådgiver Kari Bjørke i Kunnskapsdepartementet. Foto: KD

Kontroversielt skille

Den nye lovens skille mellom begrepene «vitenskapelig uredelighet» og «uredelighetssaker» er kontroversielt. Førstnevnte er forbeholdt de mest alvorlige sakene. Sistnevnte omfatter alle saker hvor det kan være snakk om brudd med anerkjente forskningsetiske normer.

– Begrepsbruken endrer innarbeidet praksis gjennom 10 år. Hittil har uredelighetssaker betydd saker om vitenskapelig uredelighet, sier Espen Engh, direktør for De nasjonale forskningsetiske komiteene (FEK).

Definisjon på «vitenskapelig uredelighet» er også endret. Formuleringen om «alvorlige brudd med god vitenskapelig praksis» er byttet ut med «alvorlige brudd på anerkjente forskningsetiske normer». KD mener dette går ut på ett, men FEK er ikke enige.

– Forskningsetiske normer er ikke regler man skal dømmes etter, sier Engh.

Begrepsforvirringen er et resultat av at loven bygger på et mangelfullt kunnskapsgrunnlag, tror han.

– Opp til institusjonene

Kari Bjørke er fagdirektør og fagansvarlig for juridiske saker i forskingsavdelingen i KD. Hun viser til at lovforslaget har stor tilslutning blant forskningsinstitusjonene. Påstanden om at skillet mellom «vitenskapelig uredelighet» og «uredelighetssaker» bryter med etablert praksis, stiller hun seg uforstående til.

– Vi hadde behov for et uttrykk som dekker alle saker om mulig manglende etterfølgelse av forskningsetiske normer. Vi mener dette reflekterer begrepsbruken i forskningsmiljøene, sier hun.

– Uredelighetsstempelen kan få store konsekvenser for enkeltforskere, som dere selv fremhevet i lovforslaget. Hvordan tror du det vil oppleves at også mindre alvorlige saker blir uredelighetssaker?

– Det kommer an på hvordan forskningsinstitusjonene behandler dette. Vi må skille mellom uttrykk i proposisjonen og uttrykk som skal brukes på institusjonene, sier Bjørke.

Hun mener det er viktigere å fokusere på at loven forplikter forskningsinstitusjonene til å behandle alle saker om mulige brudd på anerkjente forskningsetiske normer.

– Hvordan dette gjøres er opp til institusjonene, så lenge det er innenfor lovens rammer, sier hun.

Det betyr å ta stilling til om forskeren har opptrådt vitenskapelig uredelig, om det foreligger systemfeil ved institusjonen,

og om det vitenskapelige arbeidet bør korrigeres eller trekkes tilbake.

– Vi frykter at forskningsetikken får lite plass ved institusjonene hvis alle forskningsetiske spørsmål skal behandles som uredelighetssaker, sier FEK-direktør Espen Engh.

– På bekostning av faglig uavhengighet

FEK har også vektlagt at den norske loven ikke kan styre innholdet i forskningsetikken. Proposisjonen presiserer på sin side viktigheten av at de forskningsetiske retningslinjene er i samsvar med forskningsetikkloven med tilhørende forskrift.

– Mener departementet at jussen skal styre utformingen av de forskningsetiske retningslinjene?

– Det blir feil å si, men det er uheldig dersom det er motsetninger mellom loven

og retningslinjene. Vi har opplevd at retningslinjene har definert vitenskapelig uredelighet ulikt, og i tillegg annerledes enn loven. Når en definisjon er nedfelt i loven, så må forskere ta hensyn til den, sier Bjørke.

KD har også pålagt FEK å utarbeide felles forskningsetiske retningslinjer for alle komiteene. Felles retningslinjer vil kanskje gjøre det enklere å håndtere juridiske uenigheter om vitenskapelig uredelighet, men det uklart om det er det beste for forskningsetikken.

– Komiteene opplever at dette går på bekostning av deres faglige uavhengighet. De anser fagspesifikke retningslinjer som grunnpilarer i komitéarbeidet. Retningslinjene er videreutviklet gjennom 30 år, og gjenspeiler ulike utfordringer og tradisjoner ved ulike fagområder, sier Engh. ■

Uredelighet

Bokmålsordboka definerer «uredelig» som «uhederlig» eller «uærlig».

Forskningsetikkloven definerer «vitenskapelig uredelighet» som forfalsking, fabrikkering, plagiering og andre alvorlige brudd på anerkjente forskningsetiske normer som er begått forsettlig eller grovt uaktsomt i planlegging, gjennomføring eller rapportering av forskning.

«Uredelighetssaker» brukes i loven om «mulige brudd på anerkjente forskningsetiske normer». I lovproposisjonen står det at Kunnskapsdepartementet mener dette er «den beste samlebetegnelsen» på slike saker.

De nasjonale forskningsetiske komiteene forstår «vitenskapelig uredelighet» som alvorlige brudd med god vitenskapelig praksis knyttet til forskningens sannhetssøken. FEK mener også at forskningsetiske spørsmål og vitenskapelig uredelighet må behandles ulikt.

Uetisk å ikke ta ansvar for **bortkastet** forskning

I verste fall fører det til død, det å ikke systematisere og rapportere på forskningsresultater. Iain Chalmers mener medisinske etiske komiteer svikter sitt ansvar.

Tekst: Ida Irene Bergstrøm

Jeg har sagt dette siden 1990-tallet, sier Iain Chalmers. Han setter de knallblå øynene i enhver som vil høre, og gjentar at:

–De medisinske etiske komiteene sjekker ikke hva vi vet på forhånd, før de godkjenner prosjekter. Og de følger ikke opp hvorvidt resultater publiseres. Dette har ført til dødsfall som kunne vært unngått.

På engelsk kalles det research waste. Bortkastet forskning. Chalmers og kollega Paul Glasziou mener at hele 85 prosent av

all helseforskning er bortkastet. Fordi forskerne har stilt feil spørsmål, har dårlig design, rapporterer for dårlig, eller ikke har rapportert i det hele tatt. Prislappen for dette er på over 100 milliarder amerikanske dollar.

Chalmers snakker om pasienter som ikke får optimal behandling, eller som utsettes for unødvendige forsøk for å undersøke ting vi vet svaret på. I verste fall er død konsekvensen. Det er anslått at man kanskje kunne forhindre dødsfallet til 60 000 spedbarn, dersom risikoen

ved å sove i mageleie hadde blitt anerkjent tidligere. Fra 1954 til 1988 ble foreldre anbefalt å legge nyfødte i mageleie, til tross for at studier så langt tilbake som fra 1944 viste at mageleie økte risikoen for krybbedød. Frem til 1970-tallet kom flere studier som fant økt risiko, men man fortsatte å forske, samtidig som forskningen ikke ble systematisert.

Moralsk overlegne og uengasjerte

I 1993 var Chalmers med og grunnla organisasjonen Cochrane, som lager

Iain Chalmers har jobbet aktivt for å redusere mengden bortkastet forskning siden 1990-tallet. Han er lei av at medisinske etiske komiteer ikke drar sin del av lasset.

Foto: Ida Irene Bergstrøm

systematiske oversikter av forskningsresultater på ulike temaer innen helse og medisin. Så vi skal vite hva som har blitt gjort allerede, og for å gi oss sikrere resultater ved å slå sammen mindre studier i metastudier. Cochrane regnes for å være på nivå med kartleggingen av DNA når det gjelder betydningen for moderne medisin. I 2014 var Chalmers med og satte temaet på agendaen med en serie på fem artikler om bortkastet forskning i The Lancet. Artiklene følges opp på nettsida researchwaste.net.

Den britiske forskeren mener imidlertid at medisinske etiske komiteer er unikt plassert til å ta et særlig ansvar. De er den ene instansen som all klinisk forskning må innom, og det er, eller i alle fall bør være, få interessekonflikter. Men komiteene glimrer med sitt fravær, ifølge Chalmers. Han mener det er direkte uetisk.

– I de miljøene er det ingen anerkjennelse av at de gjør ting som ikke er akseptable, fnysir Chalmers.

– De inntar sin posisjon som moralsk overlegne, men engasjerer seg ikke i dette, som er helt grunnleggende etiske problemstillinger.

Loven peker på forskningstinstitusjonen

I Norge skal de syv regionale etiske komiteene (REK) forhåndsgodkjenne medisinsk og helsefaglig forskning. Den nasjonale medisinske forskningsetiske komiteen for medisin og helsefag (NEM) er klageinstans. Det følger av Helseforskningsloven fra 2008.

Finn Wisløff er leder i REK sør-øst D. Han er enig i at bortkastet forskning er et

problem innen medisin og helse, særlig manglende publisering.

– Det har vært store skandaler knyttet til dette, som har medvirket til at registrering av kliniske studier nå er satt i system. Men oppfølging av om registrerte studier faktisk publiseres er et annet problem. Man kan jo si at REK burde ha et ansvar for forskningen vi forhåndsgodkjenner, men noe av det nye i helseforskningsloven var at forskningsansvarlig institusjon er ansvarlig for oppfølging av gjennomføring. Så i praksis er dette institusjonenes ansvar, sier Wisløff.

– Institusjonene har forskerne rundt seg på sykehusene, og på universitetene, så det er mer nærliggende at de gjør det. Helsetilsynet er siste instans, men de kommer bare inn hvis det er snakk om graverende saker.

Forskerne skal både skissere hvordan de har tenkt å rapportere resultatene når de søker om godkjenning hos REK, og sende en sluttmelding når prosjektet er gjennomført.

– Men de er ikke forpliktet juridisk til å gjøre det. Og vi har intet ris bak speilet eller mekanisme til å sjekke om de gjør det, sier Wisløff.

Det er mange årsaker til at studier ikke blir fullført og dermed ikke ender i noen publikasjon, påpeker Wisløff.

– Å ikke klare å rekruttere er et vanlig problem. Det kan komme nye data som plutselig gjør studien uaktuell. Prosjektleder kan slutte, også blir det ikke noe av. REK har ikke ressurser til og er ikke lovpålagt å følge opp dette.

Også Dag Bruusgaard, leder i Den nasjonale forskningsetiske komité for medisin og helsefag understreker institusjonenes ansvar.

– I Norge har vi både helseforskningsloven og ny forskningsetikklov som understreker ansvaret til forskningsansvarlig institusjon – for etikk, kvalitet og gjennomføring. Det er det det står og faller på. Etikk-komiteene er en slags vaktbikkjer utenpå det, men hovedansvaret ligger hos de som setter i gang forskning.

Kvalitet, eller bare risiko?

Forskning skal søke ny og bedre innsikt, dette er et grunnleggende forskningsetisk prinsipp.

I Helseforskningsloven heter det at REKene skal gjøre en «alminnelig forskningsetisk vurdering av prosjektet», og vurdere om det oppfyller de kravene som loven stiller. Komiteene er altså ikke bundet til bare å vurdere prosjekter i henhold til loven.

Hvorvidt de etiske komiteene vurderer prosjekters kvalitet og originalitet, er opp til den enkelte komité. Her kan praksis være ulik i de syv komiteene.

– Jeg er en av dem som har kjørt hardest på at REK også må stille krav til vitenskapelig kvalitet på studiene. En dårlig studie er bortkastede ressurser for deltakere og for samfunnet og derfor uetisk, sier Finn Wisløff fra REK sør-øst D.

Da Wisløff ble leder i sin komité for fire år siden, møtte hans standpunkter motstand.

– Mange har vært fornøyde bare ikke deltakerne blir utsatt for noe risikabelt.

” En dårlig studie er bortkastede ressurser for deltakere og for samfunnet og derfor uetisk. ”

Finn Wisløff

Det å stille vitenskapelige krav til at det er nødvendige og samfunnsnyttige spørsmål er nok blitt skjerpet de siste årene.

Det er allikevel ikke snakk om at REK sør-øst D avslår mange prosjekter med denne begrunnelsen. Som regel stilles det spørsmål som gjør at et vedtak utsettes. De fleste svarer tilfredsstillende på hvorfor det er behov for akkurat deres forskning, og spørsmål fra komiteen har ført til at forskningsprotokoller har blitt vesentlig forbedret, forteller Wisløff.

– Komiteene kan ikke vurdere kvalitet

Også Bruusgaard forteller om uklarheter rundt hvordan REK-systemet skal forholde seg til kvalitet og originalitet i forskningen.

– Skal REK si nei, dette er unødig forskning, det har blitt gjort bedre før – eller skal de si at dette er etisk forsvarlig, med henblikk på deltakernes ve og vel? Det er uavklart. Vi har vært inne på det på en del fellesmøter, og det viser seg at det nok er litt sprikende synspunkter på hvem som står ansvarlig for at det som gjennomføres har god kvalitet. Skal etikk-komiteene se på det forsknings-etiske i snever forstand, eller er en del av etikken det at dårlig forskning er uetisk forskning, noe egentlig de fleste enige om. Spørsmålet er hvorvidt de bredt sammensatte komiteene har kompetanse til å foreta en generell kvalitetsvurdering, eller om de skal konsentrere seg om å stoppe dårlige prosjekter.

Bruusgaard tilhører dem som mener at REK-systemet ikke bør vurdere kvalitet – foruten å sile ut eventuell dårlig forskning.

– REK og NEM har ikke oversikt over forskningsstatus på ulike områder og kan ikke sette seg inn i det heller. Kvalitet skal først og fremst vurderes av de som finansierer forskningen, og ansvarlig institusjon.

Viktig tema, men ikke komiteenes ansvar

Hvorvidt krav til rapportering overholdes har ikke Bruusgaard oversikt over.

– Vi er vel ikke der engang at det systematisk registreres hvorvidt rapporter er avlevert.

– Dette er det REK og spREK-portalen som har med å gjøre. Men det er klart at

Dag Bruusgaard, leder i Den nasjonale forsknings-etiske komité for medisin og helsefag, er ikke enig med Iain Chalmers i at medisinske etiske komiteer bør ta mer ansvar for temaet bortkastet forskning.

Foto: Trond Isaksen

Finn Wisløff har møtt motstand i De regionale etiske komiteene for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk (REK) for sine holdninger om at komiteene også skal vurdere forskningens kvalitet.

Foto: Ida Irene Bergstrøm

NEM har et overordnet ansvar for at det fungerer. Vi skal være pådriverer for å få systemet til å fungere tilfredsstillende.

– Har det forskningsetiske systemet innen medisin og helse blitt for opphengt i lover, på bekostning av grunnleggende og prinsipielle etiske diskusjoner som også bør vurderes – slik at REK bare blir en forhåndsgodkjenner, og NEM bare blir en klageinstans?

– Etter at loven kom fokuserte vi mye på den forvaltningsoppgaven vi er tillagt, jussen ble ganske dominerende. Men det er et klart ønske fra NEM å gå inn i mer prinsipielle overordnede problemstillinger. Og vi har også gjort det de siste årene, der vi blant annet har sett på barns samtykkekompetanse, og genetisk forskning, sier Bruusgaard.

– Ifølge Iain Chalmers svikter medisinske forskningsetiske komiteer sitt ansvar når de ikke setter bortkastet forskning på agendaen. Er du enig?

– Jeg syns dette er et viktig tema, men hovedansvaret ligger på dem som finansierer forskningen og på de forskningsansvarlige institusjonene, slår Bruusgaard fast.

– Temaet bortkastet forskning har ikke vært på NEM/REKs agenda, men det er viktig å ta en runde på det så det er flott at Forskningsetikk tar det opp. ■

85 % av all helseforskning er bortkastet

Påstanden ble publisert i en artikkel av Iain Chalmers og Paul Glasziou i the Lancet i 2009. I 2016 forklarte de tallet i kommentar på BMJs kommentarblogg:

- Av 100 forskningsprosjekter mister vi først 50, som aldri publiseres.
- Av de gjenstående 50 mister vi så 25, som er uforståelige.
- Av de siste 25 mister vi rundt 12,5 fordi de ikke har gjennomgått tidligere forskning og dermed forsker på noe vi allerede vet nok om, eller begår feil de ville ha oppdaget i en slik systematisk gjennomgang.
- Resultatet blir at 87,5 av de 100 forskningsprosjektene er bortkastet. Dette tallet rundes ned til at 85 prosent av all helseforskning er bortkastet.

Ifølge de to, er problemet like stort i pre-klinisk forskning (studier utenfor levende organismer og dyrestudier).

Ikke alle er enige i at tallene stemmer. Andre studier finner at over 60 prosent eller over 80 prosent av alle kliniske studier ender i publikasjoner.

Chalmers og Glasziou underbygger sine tall med henvisning til forskning, men spørsmålet om det virkelig stemmer dukker stadig opp. Mange er særlig kritiske til estimatet at halvparten av alle kliniske studier ikke ender med publikasjon.

I en ny kommentar fra juni 2017 på BMJ-bloggen svarer Chalmers og Glasziou kritikerne. Det finnes flere studier av ulik størrelse og fra ulike land som lander på 50 prosent upublisert forskning. Samtidig skriver de to at om det eksakte tallet er 30 eller 40 prosent, så er mengden bortkastet forskning uansett uakseptabel.

” Det er ikke mulig å si hvor mange avsluttede prosjekter som ikke har levert sluttmelding, men det er ikke uvanlig at det ikke er levert. ”

Katrine Weisteen Bjerde

Utdatert søknadsportal

Det er vanskelig å finne svar på hvor mye norsk forskning som er bortkastet.

En studie publisert i 2009 fant at halvparten av norske legemiddelstudier ble publisert i tidsskrifter, 14 prosent ble publisert i form av rapporter, mens 33 prosent ikke publiserte resultater i det hele tatt.

Til tross for at ny helseforskningslov i 2009 brakte med seg en ny, dyr og tilpasset elektronisk saksportal til de regionale etiske komiteene, ble det lagt inn begrenset mulighet til å hente ut statistikk, og følge med på publisering.

– Da systemet ble laget, var det med tanke på å spare papir, og koordinere arbeidet til komiteene. Skulle man designe systemet i dag ville man nok tenkt annerledes, forteller Kjell-Roald Langseth. Han jobber med utvikling av portalen ved spREK-sekretariatet.

Portalen, som går under navnet spREK (saksportal for REK), er under evaluering og skal oppgraderes eller fullstendig fornyes.

Når en ny versjon er på plass er uklart.

Forenkle kompliserte systemer

Saksportalen spREK kobles i disse dager til forskningsdatabasen Cristin.

– Når vi får disse kliniske studiene inn i Cristin får vi endelig et system som legger til rette for å gjøre koblinger mellom prosjekt og publikasjon, sier Katrine Weisteen Bjerde, direktør for forskningstjenester i CERES.

Koblingen må imidlertid fortsatt gjøres manuelt, forskeren eller andre må inn og knytte publikasjon til prosjekt.

Bjerde forteller at dataene fra spREK som er overført til Cristin er av svært ymse kvalitet. Det er ikke mulig å si hvor mange avsluttede prosjekter som ikke har levert sluttmelding, men det er ikke uvanlig at det ikke er levert, forteller hun.

Direktøren er opptatt av at nye systemer ikke lager mer støy for forskerne.

– Vi får fortvilte henvendelser fra forskere som syns det er vanskelig å forske, ting skal sendes hit og dit, og administrative oppgaver stjeler tid. Målet er å forenkle dette, så du bare må oppdatere ting på ett sted.

Pål Romundstad, prodekan for forskning ved Det medisinske fakultetet ved NTNU, tror det meste av norsk klinisk forskning ender med publikasjon. Foto: NTNU

– Problemet er ikke så stort

Kampanjen Alltrials ble startet i 2013 av legen Ben Goldacre. Målet er å sørge for at alle kliniske studier rapporterer resultater. Det holder ikke å lage lover og regler, sa Goldacre til forskning.no da han var på norgesbesøk i 2016. Han mener forskere som ikke publiserer, bør svartelistes og ikke få mer penger til forskning. Den britiske legen bruker USA som eksempel, men det holder å se til Norge. Prosjektleder skal sende sluttmelding, det står i Helseforskningsloven.

Tweetene fra Alltrials twitterkonto rulles ut kontinuerlig. 7. september 2017 fikk NTNU sin siste tweet:

TrialsTracker@TrialsTracker Sep 7 Out of 136 #clinicaltrials conducted by @NTNU no results have been reported for 91 (66.9%)

– Da må vi kanskje ta en runde på dette igjen, sier Pål Romundstad, prodekan for forskning ved NTNU.

For om lag ett år siden svarte han på spørsmål om det samme fra Uniforum. Den gangen fant han at nesten alle studiene NTNU hadde registrert i clinicaltrials.gov hadde publiserte studier knyttet til seg, de var bare ikke registrert

i akkurat den databasen. Kun en håndfull prosjekter hadde ingen publikasjoner.

Tviler på tallene

– Det er få studier i dag som ikke ender opp i en publikasjon. Problemet er ikke så stort som det kan se ut i kampanjen til Alltrials, mener Romundstad.

At så mye som 50 prosent av alle studier ikke blir publisert, kjenner han seg ikke igjen i.

– Det er et spørsmål om hvordan man teller og hvem som gjør studiene. Kanskje er problemet større i virksomhet utenfor universitetssektoren. Det er uetisk å ikke rapportere resultater fra kliniske studier, særlig der man behandler pasienter som er direkte berørt. Men jeg tror det er sjelden at det skjer.

Romundstad mener dessuten at de som jobber med å redusere bortkastet forskning, og ønsker å si noe om omfanget, må utvide tidsrammen sin.

– Man må legge inn en tidsforsinkelse på fem år for å sikre at studien er gjennomført, da får du data som du kan begynne å se på.

Derimot tror han at problemet med skjevhet i publisering – at tidsskrifter foretrekker å publisere positive fremfor negative resultater, er stort.

Forskers ansvar

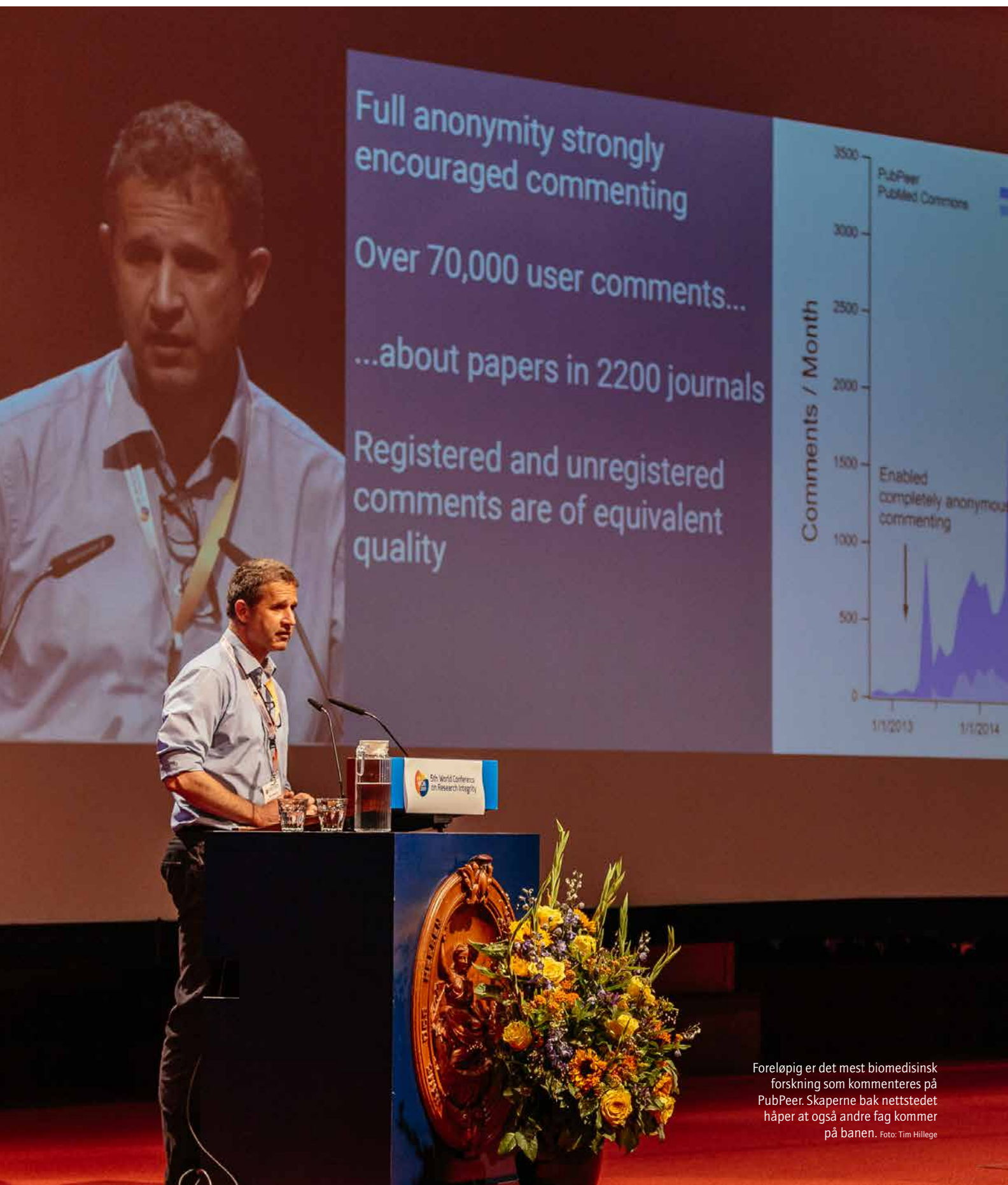
At de medisinske etiske komiteene bør ta et større ansvar i denne sammenhengen er Romundstad ikke enig i.

– De gjør den jobben de skal sånn jeg ser på det. Forskere og vi som institusjon har ansvar for dette, og vi bør helt sikkert gjøre mer. Så må hele forskningsfelleskapet se på hvordan vi bedre kan organisere publisering og studier, slik at man blir tvunget til å også rapportere studier der det ikke er noen sammenhenger.

De med penger tar ansvar

Det var Extrastiftelsen som hadde invitert Ben Goldacre til Norge i 2016. Stiftelsen, som forvalter 6,4 prosent av overskuddet til Norsk Tipping, har tatt ansvar for Alltrials-kampanjen i Norge og forsøker å være pådriverne for at all klinisk helseforskning registreres og publiseres.

I mai 2017 var Norges Forskningsråd med på en internasjonal uttalelse om at de som finansierer forskning må kreve at forskningen de støtter skal publisere resultater. Forskningsrådet har dermed lovet at de innen 12 måneder skal ha på plass regler som tilsier at all klinisk helseforskning de støtter registreres, og publiseres.

Foreløpig er det mest biomedisinsk forskning som kommenteres på PubPeer. Skaperne bak nettstedet håper at også andre fag kommer på banen. Foto: Tim Hillege

There are some inconsistencies in the CFA results reported on page 15 (Table 1) of this paper.

Forskningens **anonyme** kommentarfelt

Forskningssystemet er rigget mot å si fra om feil og fusk i forskning, mener skaperne bak PubPeer. Derfor har de laget en plattform der det er superlett og fullstendig anonymt å varsle.

Tekst: Ida Irene Bergstrøm

Anonymitet er helt vesentlig, sier Boris Barbour.
– Vi vil virkelig ikke vite hvem som kommenterer.

Sammen med kollega Brandon Stell, som grunnla nettstedet, sørger Barbour for at kommentarene på pubpeer.com følger reglene for diskusjon.

Her kan hvem som helst legge ut en kommentar om et hvilket som helst stykke forskning.

I en tid da flere nettaviser har stengt sine kommentarfelt eller gjort dem alt annet enn anonyme, er ideen bak PubPeer å gi fritt spillerom for anonymisert akademisk selvregulering. Ved lanseringen i 2012 var til og med skaperne av nettstedet anonyme. I 2015 sto de frem med navn for å danne en stiftelse som kunne tiltrekke seg investeringer.

– PubPeer funker, mener Barbour, som til daglig jobber som forsker i nevrovitenskap ved Ecole Normale Supérieure i Paris.

– Dette er forskningens eget rom for evaluering. Fra forsker til forsker.

Fakta, ikke følelser

Regelen for kommentering er at kritikken må være saklig. Den må være basert på fakta på en slik måte at en leser kan ettergå forskningen og komme til samme konklusjon. Løse rykter eller påstander blir slettet.

– Det er ikke i seg selv noe galt med å ha en kommentar heftet til en av artiklene dine på PubPeer, forsikrer Barbour.

Det er mulig å varsle forskere om at arbeidene deres er kommentert, og ofte oppklares misforståelser på den måten. Artikler der forfatteren har svart merkes med «author response».

Men kommentarer på PubPeer har også avslørt vitenskapelig uredelighet, og ført til granskinger og tilbaketrekkinger.

Kreftforsker Fazlul Sarkar hevdet at kommentarer på nettstedet kostet han en jobbmulighet. Han forsøkte i 2014 å saksøke de som hadde kommentert, og PubPeer ble beordret til å oppgi deres identitet. PubPeer anket avgjørelsen og vant. Et antall av Sarkars artikler har siden blitt trukket tilbake.

Best å la det ligge

Boris Barbour var en av hovedtalerne ved den femte verdenskonferansen for integritet i forskning i mai i Amsterdam (WCRI).

Han fortalte om egne erfaringer med å forsøke å få forskere eller tidsskrifter til å korrigere publiserte forskningsartikler.

– Tidsskrifter vil ikke korrigere. Du må dessuten kanskje gjøre en del research før du kan slå fast at noe er galt. Hvor enkelt er det å få penger hvis du sier at du vil gjøre akkurat det noen andre har gjort, for

å sjekke om det faktisk kan gjøres? Du risikerer karrieren din, hvis du begir deg utpå dette sporet. Og hvis du mot formodning får gjøre en slik studie, hvem vil publisere den?

Barbours konklusjon er klar: Ingen pragmatisk forsker ved sine fulle fem vil finne på å forsøke å korrigere den vitenskapelige litteraturen.

– Alle insentiver tilsier at det er best å bare la det ligge.

Formålet med PubPeer er å forbigå alle problemene nevnt oven ved hjelp av internett. For samfunnets og forskningens skyld.

– Dårlig forskning er bortkastet forskning. Fremtidig forskning bygger på tidligere forskning. Politikk baserer seg på forskning. Medisinske retningslinjer og behandling baserer seg på forskning, sier Barbour.

– Å varsle at det kan være noe galt med en vitenskapelig artikkel kan være tidskrittisk. Det er ikke alltid vi har tid til å vente på en årelang granskning som dessuten er unntatt offentligheten.

Kommer ikke langt uten ammunisjon

Barbour bruker fritida si på å lese gjennom kommentarer på nettstedet. Han mener mye av kritikken som kommer frem er svært god og presis.

– Det er ofte personlige konflikter bak anklager om feil og uredelighet

Thank you, anonymous peers, for the comment which represents a good opportunity for us to clarify this subject.

You must provide the original data (supplementary data) or new data set to the supplementary figure.

I am quite shocked by the fact that leading scientists ignore the importance of using littermate +/+ and +/- controls in their microbiome related experiments.

i forskning. Hva tenker du om skjevheter i forhold til de artiklene som blir kommentert?

– Folk kommenterer de artiklene de bryr seg om av en eller annen grunn. Vi har forsøkt å lage et system der dette ikke spiller noen rolle. Du kan uansett ikke få gjort mye ugagn uten skikkelig ammunisjon, mener Barbour.

Han tror dessuten forskere ofte overdriver de personlige konfliktene bak anklager om fusk og sjusk.

– Forskere sier alltid «dette er motivert av en vendetta». Det er ikke alltid sant. Jeg har forsøkt å korrigere noe, og har kontaktet forskere for en prat – men de viser ingen interesse. Etter et år med fruktløse forsøk på dialog er det jo ikke god stemning.

– Mange aviser har gått vekk fra anonyme kommentarfelt på grunn av problemer med innhold og arbeidet med moderering. Er det virkelig ansvarlig å drive et helt nettsted basert på prinsippet om å ikke vite noe om de som kommenterer?

– Det er ansvarlig. Vi har gode retningslinjer. Kommentarene må være, og de er, faktabaserte. Forskning brukes, det kan handle om folks liv. Det er mye viktigere enn en eventuell forskers følelser. Hvis du ikke vil at forskningen din skal bli diskutert, kan du la være å publisere.

Kjempebelastning å varsle

– Det er en kjempebelastning å varsle, sier Torkild Vinther, sekretariatsleder for det nasjonale Granskingsutvalget.

Han kjenner flere som i etterkant av en gransking skulle ønske de hadde holdt kjeft, både i Norge og i utlandet.

– Også varslere kan få sine karrierer ødelagt, selv om det de varsler om er sant. Varsler de om noen som er del av

prosjektet de er i, så kan det påvirke deres egen forskning. Unge forskere er særlig utsatt, som befinner seg nederst på stigen i et statushierarki.

Det vi vet om omfanget av diskutabel forskningspraksis og vitenskapelig uredelighet, tilsier at mange flere saker burde vært innom et forskningsetisk utvalg eller et granskingsutvalg enn det som er tilfellet i dag, ifølge Vinther.

– Det er store mørketall.

– I en liten forskningsinstitusjon med 20 personer skal det mye til før man klager, med mindre man har hatt en konflikt med den personen.

Vinther forteller at halvparten av de over 80 sakene som har blitt meldt til Granskingsutvalget de siste 10 årene, har blitt avvist fordi de er grunnløse – ofte handler de mer om personkonflikter enn mulig uredelighet i forskning.

Ønsker ombudsordning

Den store belastningen varslere utsettes for er tema i European Network for Research Integrity offices (ENRIO), der Vinther er nestleder. ENRIO har satt ned to arbeidsgrupper for kommende periode – en skal se på gode råd om hvordan granske saker, den andre skal se på hvordan beskytte varslere bedre.

– Det må bli lettere å varsle, og vi må klare å beskytte varslere. Dette er et stort problem i mange land, sier Vinther.

Han tror en ordning med ombudspersoner på institusjoner og universiteter, slik man blant annet har gode erfaringer med i Tyskland, ville være en god løsning.

– Det må være en nøytral person med uavhengig status, men tilstrekkelig pondus og autoritet til å følge opp en sak. En sann person vil også kunne sile ut anklager som ikke har noe for seg.

Ny lov svekker varsleres rettigheter

Norge fikk ny forskningsetikklov i mai. Den innebærer en svekkelse av varslingsfunksjonen, ifølge Vinther.

Før mai 2017 kunne både den som ble anklaget og den som varslet påklage et eventuelt vedtak. Med ny lov er det bare den som er anklaget som kan klage.

– Loven tar veldig lite hensyn til den som klager, og legger mer vekt på å beskytte den som kanskje har begått noe. Men en varslar kan like gjerne være et offer som en som blir beskyldt for vitenskapelig uredelighet. Der er det en ubalanse, og den har kanskje blitt større.

Vinther tror at anonym varslings på PubPeer har noe for seg.

– Å bruke internett til dette, jeg kan se det gode i det. Forutsetningen er at man varsler i god tro. Ellers kan det bli uredelig. Men gjør man det i god tro så syns jeg det er helt fint.

Varsel med plugin

Nylig lagde PubPeer en ny plugin som kan installeres i nettlesere. Klikker du deg da inn på en vitenskapelig artikkel som er kommentert på PubPeer får du et varsel.

Foreløpig er det mest biomedisinsk forskning som kommenteres, med tilløp til økning også i andre felt.

Og kommentarene renner inn, daglig.

– Det finnes tusenvis av artikler der ute med åpenbare manipulasjoner, feil og fusk. Men stort sett får de være i fred. Tidsskriftene, forskerne, institusjonene, de gjør ingenting, ikke offentlig i hvert fall, sier Barbour.

– Det er én ting som er verre enn falske anklager, det er de som viser seg å være sanne. ■

Var livredde for å bli avslørt som surrogater

– Jeg måtte være veldig skjerpa, og hele tiden spørre meg om jeg satte noen av de jeg intervjuet i fare. For det kunne jeg faktisk gjøre, i Mumbai, hvis jeg ikke var forsiktig.

Tekst og foto: Ida Irene Bergstrøm

A forske på en så sårbar gruppe som surrogatmødre i India brakte med seg daglige forskningsetiske dilemmaer, forteller Kristin Engh Førde.

– Jeg måtte reflektere fortløpende, og flytte meg mellom posisjonen som forsker og medmenneske. Det fantes ingen fasit eller oppskrift for hvordan jeg skulle løse utfordringene jeg møtte.

I 2015 ble det forbudt for utlendinger å benytte seg av surrogati i India. Men da sosialantropologen gjorde feltarbeid i 2012 og 2013 var kommersiell surrogati fremdeles en stor industri, med mange skandinaviske kunder.

Hvilken forskningsetisk ballast hadde du?

Jeg hadde gått gjennom formelle godkjenningsprosesser som man må, og fått spørsmål knyttet til det tekniske ved å innhente samtykke, oppbevaring av data og sånt. Men det er påfallende hvor lite de formelle prosessene, som blir stadig viktigere også i mitt fagfelt, ligna noe på det de liksom skal forberede deg på. De virkelige dilemmaene ligger langt bortenfor sånne ting.

Hva var de største dilemmaene du opplevde?

Å forske på en stigmatisert gruppe som jeg kunne skape store problemer for. Jeg hadde dekkhistorier jeg fortalte folk når jeg var med informantene rundt omkring.

Intervjuene skulle foregå på et privat sted med forsker, assistent, kanskje tolk og intervjuobjekt til stede. Men kvinnene ville verken møte meg i sitt eller mitt hjem, ikke

på café eller i en park. De var livredde for å bli avslørt. Løsningen ble å møtes hjemme hos en tidligere surrogat som mange kjente.

Kvinnene tok også gjerne med seg noen, barn, en søster, en venninne. Det føltes tryggere enn å møte meg alene. Så det var folksomt på intervjuene. Det er et eksempel på at de formelle prosessene kan ta feil. Noen ganger er en pragmatisk vurdering av hele situasjonen det forskningsetikk går ut på.

Når dilemmaene var så store med surrogatene, ble det litt mindre vanskelig med de norske informantene?

Ja. Jeg fikk merke veldig hvor mye maktbalansen mellom forsker og de man forsker på har å si. Surrogatene var fattige analfabeter, de fleste, og det gjorde dem mye mer sårbare, både i møtet med meg på feltarbeid og det jeg har skrevet om dem, som de aldri får lese. Men også de såkalte intenderte foreldrene var i en sårbar situasjon. Jeg måtte passe på å ikke trå for nære, selv om folk inviterte meg langt inn i privatlivet sitt.

Hvilke råd vil du gi til andre?

Man skal holde sin sti rein med alle mulige formelle prosesser. Men de aller fleste feltarbeid som involverer interaksjon med mennesker krever uendelig mye mer av deg enn det. Det er et kjempeansvar som man egentlig står litt alene i.

Og husk at de fleste feil ikke er uopprettelige. Man må regne med å trå feil av og til, men det er mye man kan gjøre for å ordne opp i ting også. ■

Kristin Engh Førde

Ansatt ved Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS).

Disputerte 20. februar med avhandlingen «Intimate Distance: Transnational Commercial Surrogacy in India».

Avhandlingen finner blant annet at et så grunnleggende ulikestilt opplegg som surrogati i India aldri kan bli en vinn-vinn situasjon. Kvinnene ble ikke løftet ut av fattigdom, og satt igjen med en følelse av å ha gitt mer enn de fikk. Samtidig nytter det ikke å moralisere over vestlige par som får sine etterlengtede barn. De er ikke moralsk mindre reflekterte, de baler med dilemmaene som oppstår når folks innerste desperate ønsker blir profitt.

Er nå i gang med forskning på radikaliserings og voldelig ekstremisme.

Vil lage **biobank** med DNA fra hele Norges befolkning

Så godt som alle nyfødte babyer i Norge prikkes i hælen i løpet av sine første 48 levetimer, for å ta en blodprøve. Her undersøkes barnet for 23 alvorlige arvelige sykdommer. Prøven lagres vanligvis i seks år – men Helse- og omsorgsdepartementet ønsker nå å utvide lagringstiden til for alltid. På sikt betyr dette at Norge vil få en biobank med DNA fra hele befolkningen.

Den nasjonale forskningsetiske komité for medisin og helsefag stiller seg bak forslaget, mens Bioteknologirådet sier nei – de mener en så omfattende endring krever en særskilt utredning og bred samfunnsdebatt.

Foto: Shutterstock

Fra 0,05 til **0,005**

Det Science kaller et «megateam» av forskere som er opptatt av at studier skal være reproducerbare, har lansert et forslag om at den såkalte p-verdien bør endres.

Det vil bli mye vanskeligere å kalle nye funn signifikante, hvis disse forskerne får som de vil. Det vil også bli mye dyrere å gjennomføre legemiddelstudier, mener noen.

Artikkelen om ny p-verdi er publisert som en preprint på PsyArXiv.

Kilde: Science

«Får vitenskapen virkelig forandre menneskets natur? NEI, vi må umiddelbart innføre lover som definitivt forbyr all genetisk redigering av menneskelige embryoer! Om intellektet kan koke av sånne angstfylte tanker, og hvis det er uklokt å vedta lover i panikk på grunnlag av overopphetede forestillinger, da tror jeg at bioetikken trenger å utvikle mer terapeutiske ferdigheter enn den har i dag.»

Filosof Pär Segerdahl på Etikbloggen.crb.uu.se, om reaksjoner på at amerikanske forskere har lyktes i å genetisk redigere menneskelige embryoer ved hjelp av CRISPR-metoden.

Fokus på **forebygging** i USA

I rapporten Fostering Integrity in Research foreslår the National Academies of Sciences, Engineering and Medicine at universiteter og andre vitenskapelige institusjoner kommer sammen og etablerer et nytt, uavhengig og ikke-statlig organ for integritet i forskning.

Research Integrity Advisory Board (RIAB) er tenkt å sette temaer på dagsorden, megle og bistå i konflikter, og hjelpe institusjoner som mangler kunnskap og ressurser om hvordan forebygge og etablere god forskningskultur. Forskersamfunnet må gjøre en bedre jobb på dette, ellers risikerer man at myndighetene tar grep som ikke er til det beste for forskere og forskningen, advarer forfatterne bak rapporten.

Kilde: Science

Foto: Evert Barnes

Omstridt **lakseforskning**

Forskere som har gjort funn som kan true veksten til oppdrettsnæringen, fortalte i sommer om trusler og trakassering i en stor artikkelserie i Morgenbladet og nettmagasinet Harvest.

En av artiklene handlet om at forskning på helseeffekter av oppdrettslaks gjøres på skreddersydd laks, ikke den laksen du og jeg kjøper i butikken. En slik studie slo fast at det å spise laks under graviditeten beskytter babyen mot astma. Spørsmålet er om man kan slutte fra skreddersydd fisk – med særlig lave nivåer av giftstoffer – til fisken i butikken.

Når studier har betydning for folkehelsen er forskernes samfunnsansvar særlig fremtredende, påpekte Helene Ingierd, sekretariatsleder for Den nasjonale forskningsetiske komiteen for naturvitenskap og teknologi. Da bør forskerne tydelig formidle eventuelle forbehold og usikkerheter ved studier.

Kilde: Morgenbladet

Foto: Shutterstock

Forskere tror de er **eksepsjonelle** mennesker

En nederlandsk studie har undersøkt i hvilken grad forskere og folk generelt tror på den klassiske fortellingen om forskeren som en et menneske med en særegen evne til objektivitet, rasjonalitet, åpenhet, intelligens og integritet – det de kaller «the storybook image of the scientist».

3278 folk, forskere og nobelprisvinnere fra 60 land er med i studien. Fortellingen om forskere som eksepsjonelle mennesker var svært utbredt blant folk flest, men enda mer utbredt blant forskerne selv. Noen av forskerne mente at fortellingen var sann om forskere fra deres eget forskningsfelt, men ikke nødvendigvis i like stor grad om forskere fra andre fagfelt. Disse holdningene kan påvirke forskeres vilje og evne til å jobbe aktivt for å motvirke feil, skjevheter og uredlighet i forskning, mener forskerne bak studien.

Kilde: Who Believes in the Storybook Image of the Scientist? Veldkamp m fl, i Accountability in Research.

Foto: Shutterstock

Verdenstreff for integritet i forskning

I mai 2017 ble den femte verdenskonferansen for integritet i forskning avholdt i Amsterdam. Konferansen har nå også blitt en stiftelse, the World Conferences on Research Integrity Foundation.

Årets konferanse etterlater seg the Amsterdam Agenda. Den går ut på å opprette et register over forskning på ansvarlig forskning, en «Research on Responsible conduct of Research Registry», forkortet 3R registry.

I underkant av 300 personer deltok på den første verdenskonferansen i 2009, nærmere 800 deltok i Amsterdam. Neste konferanse avholdes i Hong Kong i 2019.

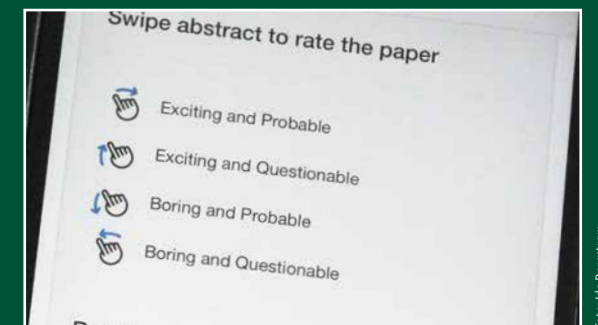

Foto: Ida Bergström

Som **Tinder**, men for akademiske preprints

Jammen kaller han ikke appen sin en «Tinder for preprints», Jeff Leek, forskeren bak Papr. Som på dateappen skal man raskt avgjøre om en artikkel er interessant eller ikke, og bla videre. Preprints er førsteutkast til artikler som publiseres på nett før de har vært gjennom fagfelleevaluering, en voksende trend. Appen er foreløpig knyttet til bioRxiv, en preprint-server innen biologi.

For Leek er det en morsom greie, som han kanskje videreutvikler eller kanskje legger ned. Men Brian Nosek, kjent for et omfattende prosjekt der han forsøkte å reproducere 100 artikler innen psykologi, mener appen viser noe viktig: At preprint servere som bioRxiv muliggjør nye metoder for evaluering.

Prøv appen på <https://jhubiostatistics.shinyapps.io/papr/>

Kilde: Science

Forskningsetikkens Janus-ansikt

Er forvaltningens føringer om en felles forskningsetikk forsvarlig? Den amerikanske historikeren Zachary M. Schrag kritiserer institusjonaliseringen av forskningsetikk som «etisk imperialism» og forsvarer en etisk pluralisme forankret i de ulike fagenes egenart.

Anmeldt av: Vidar Enebakk, sekretariatsleder for Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora

Forvaltningen av forskningsetikken har et Janus-ansikt: Det ene ansiktet er vendt fremover rettet mot å fremme forsvarlig forskning. Det andre er vendt bakover mot gransking av uredelighet slik det er definert i forskningsetikkloven. Også forebyggingen kan han ha ulik form: Enten veiledende med utgangspunkt i forskningsetiske retningslinjer, eller som godkjenning i tråd med juridisk lovverk. Systemet bygger både på akademisk selvregulering og juridisk lovregulering, og denne dobbeltheten kan skape forvirring om forskningsetikkens autoritet og legitimitet: Er forskningsetikk en forutsetning for god forskning? Er forvaltningen av forskningsetikk til hinder for fri forskning?

Hva er forskning på mennesker?

I *Ethical Imperialism* viser den amerikanske historikeren Zachary M. Schrag hvordan denne dobbeltheten er uttrykk for motstridende posisjoner og perspektiver, som har preget utformingen av det forskningsetiske systemet i USA siden 1960-åra. Han beskriver på den ene siden det normative fundamentet i forskningsetikken med Belmont-rapporten (1979) som identifiserte tre grunnleggende prinsipper for forskning som involverer mennesker: Respect, beneficence og justice. Og han skisserer på den andre siden den parallelle utviklingen av forvaltningen i USA med såkalte Institutional Review Boards (IRB): – uavhengige

etiske komiteer som skal forhåndsgodkjenne alle prosjekter med forskning på mennesker. Men hva er «forskning på mennesker»?

Systemet ble opprinnelig utviklet for regulering av medisinsk forskning. Forskere fra andre fagområder, spesielt innen samfunnsvitenskap og humaniora, var kritiske, men de var i liten grad involvert og ble ikke hørt. Tvert imot ble de overkjørt, hevder Schrag. Det var altså ikke snakk om å implementere en felles forskningsetikk, men snarere en form for imperialism hvor den medisinske etikken gradvis, i løpet av 1980- og 90-åra, innrullerte de andre forskningsområdene i et system med lovregulering og kontroll.

Lag på lag med imperialism

Formålet med boka er å åpne for en bredere debatt om forskningsetikk på samfunnsvitenskapenes og humanioras egne premisser. Perspektivet er kritisk, men samtidig velbegrunnet og godt dokumentert med arkivmateriale, primærkilder og intervjuer med sentrale aktører. Tittelen er flertydig og tematiserer imperialism på flere nivå: Fra politikk til forskning, fra klinisk medisin til all medisinsk forskning, fra medisin til andre fagområder, internt i samfunnsvitenskapene fra kvantitative til kvalitative studier, og fra «forskning på mennesker» til humanistisk forskning. Samtidig har motstanden mot det amerikanske systemet vært sterkest blant historikerne.

Så hva står egentlig på spill? På hvilken måte er IRB-systemet uegnet for samfunnsvitenskap og humaniora?

Trussel mot akademisk frihet

Helt generelt favoriserer IRB-systemet kvantitativ samfunnsforskning basert på spørreundersøkelser, kontrollerte eksperimenter og statistikk, mens kvalitativ forskning sliter med å bli godkjent både som «forskning» og som «etisk». Dette bidrar til en grenseoppgang mot bestemte forskningsmetoder, viser Schrag, og er en trussel mot akademisk frihet.

En utfordring er forskning som er case-basert, historisk eller i antropologi og sosiologi, hvor formålet er å gi en grundig beskrivelse av én historisk begivenhet eller ett sosialt fenomen. Metodologien kan være fortolkende og utforskende, prosjektet lar seg vanskelig reproducere, og formålet er å generere kunnskap som er partikulær, ikke generaliserbar. Slik forskning faller ofte utenfor IRB-systemets definisjon av «forskning», med krav om eksperimentelt design, kontrollerte variabler og forhåndsgodkjenning av forskningsprotokoll.

En annen utfordring er forskning som er kritisk, være seg historisk forskning eller innen statsvitenskap og kriminologi, hvor den mulige belastningen for aktørene kan være rimelig gitt deres offentlige rolle og samfunnets interesse. Krav om respekt og samtykke kan altså være urimelig

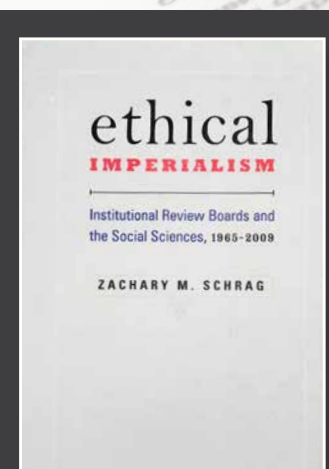
” Et historisk tilbakeblikk på utviklingen i USA kan være høyst relevant for utformingen av den fremtidige forvaltningen av forskningsetikken i Norge. ”

i noen tilfeller, hevder Schrag, for eksempel i forskning som avdekker og utfordrer interessene til gangstere, terrorister eller Ku Klux Klan.

Sikre etisk pluralisme

Nå er det viktig å understreke at situasjonen i USA er vidt forskjellig fra det systemet vi har hatt i Norge siden 1990 med tre nasjonale forskningsetiske komiteer for ulike fagområder (NEM, NENT og NESH). Her har USA mye å lære av Norge. Samtidig er systemet i Norge i endring med ny forskningsetikklov i 2017. De nasjonale forskningsetiske komiteene er pålagt å utarbeide felles forskningsetiske retningslinjer og en felles forskningsetisk sjekklister. Før sommeren kom også forslag til ny personopplysningslov på høring, som oppfølging av EUs nye personverndirektiv. Dette vil redefinere systemet for meldeplikt og tilråding av forskningsprosjekter.

Så hvordan skal forskningsetikken forvaltes? Denne diskusjonen bør ikke overlates til byråkrater. Her må forskerne og forskningsinstitusjonene på banen så vi ikke ukritisk importerer det Schrag kaller etisk imperialism, men sikrer en faglig forankring for vårt system basert på etisk pluralisme. Her kan et historisk tilbakeblikk på utviklingen i USA være høyst relevant for utformingen av den fremtidige forvaltningen av forskningsetikken i Norge. ■

Tittel: Ethical Imperialism. Institutional Review Boards and the Social Sciences, 1965–2009

Forfattere: Zachary M. Schrag
Hagen og Gro Stueland Skorpen

Utgiver: The Johns Hopkins University Press: Baltimore
Årstall: 2017
(første opplag 2010)

Antall sider: 245

ISBN: 978-0-8018-9490-9

Ble ikke fortalt at de var **forsøkspersoner**

Fattige kvinner i Puerto Rico ble den seksuelle revolusjonens pionerer. Selv fikk de imidlertid ikke vite at de var del av en omfattende klinisk studie.

Tekst: Adele Flakke Johansen

«**V**i hoppet på sjansen umiddelbart», sier Delia Mestre, til avisen the Orlando Sentinel. Som ung jente i Humacao, Puerto Rico, på midten av 1950-tallet ble hun tilbudt en magisk pille. «Vi ble fortalt at dette var en medisin som ville hindre at vi fikk barn vi ikke kunne forsørge». Mestre ble imidlertid ikke fortalt at det hun egentlig var med på, var å teste ut det vi i dag kjenner som p-pillen, på mennesker. Over 1500 fattige kvinner fra Puerto Rico deltok i den amerikanske p-pille-testingen, som foregikk i ni år – fra 1955-1964. Hormondosene i disse pillene var betydelig større enn i dagens piller. Flere av kvinnene opplevde store smerter, kvalme, svimmelhet og depresjon. Tre tilsynelatende friske kvinner døde under testingen, men Dr. Pincus, mannen som skapte p-pillen (som står for Pincus-pillen), nektet å undersøke hvorfor. Han forsikret de andre i teamet om at kvinnene ville bli glemt. Vi vet derfor ikke noe om hvorvidt dødsfallene hadde noe med pillene å gjøre.

«Eksperimentene var både bra og dårlig», sier Mestre, med tårer i øynene. «Jeg har veldig blandede følelser om dette.»

Kontroversiell pille klar for testing
Margaret Sanger var en amerikansk sykepleier og pioner innen prevensjon

og familieplanlegging. Hun drømte om en «magisk pille» som kunne gi kvinner kontroll over når de ville ha barn. Verken myndighetene eller legemiddelfirmaene var interesserte i å finansiere forskning på noe så radikalt. Løsningen ble pengene til den rike filantropen, suffragetten og biologen Katharine McCormick. Sammen fikk de med seg Dr. Gregory Goodwin Pincus. Den kontroversielle forskeren hadde blitt sparket av Harvard, og jobbet nå for seg selv ut av garasjen sin.

Pincus injiserte hormonet progesteron i rotter og kaniner, og oppdaget at dette stoppet eggløsningen hos dyrene. Etter 3 års laboratorieforskning og dyreforsøk, hadde han en prototype klar til utprøving på mennesker. Kamouflert som en fertilitetsstudie testet Pincus og gynekologen John Rock ut pillen på enkelte pasienter. At den var laget for å hindre kvinnene i å bli gravide ble de ikke informert om. Flere i studien tolererte ikke bivirkningene og nesten alle trakk seg. Forskningsteamet slet med å starte den kliniske utprøvingen i USA. Sykepleiere nektet å delta, likeså kvinnelige innsatte i et fengsel. Prevensjonsmidler var dessuten ulovlig i flere stater.

Flust av fattige kvinner og prevensjonsklinikker
Befolkningstettheten og fattigdommen gjorde Puerto Rico til et egnet teststed

for pillene. Sanger var en stor forkjemper for kvinners rettigheter og kontroll over egen fertilitet. Men både hun og Pincus var også svært opptatt av befolkningskontroll. Hvis fattige kvinner klarer å ta pillen, klarer alle det, mente de.

Puerto Rico, en amerikansk koloni siden 1898, var en kort flytur unna. Her var det ingen restriksjoner på prevensjonsmidler, snarere motsatt. Abort var lovlig. Flere kvinner ble sterilisert uten samtykke eller tilstrekkelig informasjon i løpet av 1950 og 60-tallet. Det eksisterte dessuten et omfattende nettverk av prevensjonsklinikker.

Men nok en gang slet forskningsteamet med å finne deltakere som tålte pillens bivirkninger og testregimet. Pincus og Sanger begynte å se etter kvinner de kunne tvinge med i studien. Kvinner som gikk på medisinstudiet i San Juan i Puerto Rico fikk beskjed om at de måtte delta, hvis ikke ble de utvist. Fortsatt unnlot forskerne å fortelle om pillens effekt.

Dør til dør

Lederen for forsøkene i Puerto Rico, Dr. Edris Rice-Wray foreslo en ny strategi – å fortelle kvinnene hva pillen gjorde. Sosialarbeidere begynte å gå dør til dør i fattige områder og fortelle om pillen som hindret graviditet. Flere hundre registrerte seg på kort tid. Men selv om de nå visste hva pillen gjorde, fikk de ikke vite at de

Fattige kvinner i Puerto Rico testet ut p-pillen i ni år, både før og etter at amerikanske FDA godkjente pillen som prevensjonsmiddel. De høye dosene med hormoner brakte med seg betydelige bivirkninger. Bildet er fra arbeiderstrøket i Porta de Tierra, i San Juan, Puerto Rico, 1938. Foto: Shutterstock

Margaret Sanger og Gregory Pincus.
Foto: Scanpix

var en del av en klinisk utprøving, og at pillene var på eksperimentstadiet.

Pilletestingen skapte overskrifter i Puertorikanske aviser. El Imparcial anklaget prosjektet for å drive med befolkningskontroll, og lokale leger fortalte pasientene deres at pillene var farlige.

Conchita Santos tok imot sin første pakke med piller i 1955, kort tid etter hun fødte sitt første og eneste barn. «Du gjør det som er best for deg og familien, det er ikke lett å ta et slikt valg», sier Santos. Hun forteller at flere av kvinnene ble advart av prestene sine om å ikke ta pillene. Det var mot guds vilje.

Dosering, bivirkninger og blodpropp
Allerede etter ett år med tester, konkluderte Dr. Edris Rice-Wray at pillen var 100 prosent effektiv mot graviditet.

Men hun rapporterte også til Pincus at pillen ga for store bivirkninger til å være akseptabel, og at kanskje dosen med hormoner var for stor. Pincus på sin side mente bivirkningene måtte ha psykiske årsaker. Han var så trygg på pillenes sikkerhet at han sendte dem til kvinnelige slektninger.

Amerikanske FDA klarerte pillen som prevensjonsmiddel allerede i mai 1960, og innen få år hadde mer enn fire millioner kvinner tatt den i bruk. Spørsmål om sikkerhet kom straks på agendaen. Fordi amerikanske kvinner klagde på bivirkninger, fortsatte man å teste sikkerheten og effekten på kvinner i Puerto Rico frem til 1964. Frem mot 1970 ble pillen, som fremdeles hadde en svært høy hormondose, koblet mot tilfeller av slag, hjerteinfarkt og blodpropp. Andre bivirkninger kvinner opplevde var

reduert sexlyst, vektøkning og depresjon.

I 1970 kom boka *The Doctors' Case Against the Pill*, av journalist Barbara Seamen. En av bokens lesere, senator Gaylord Nelson organiserte høringer i senatet på bakgrunn av bokas fortellinger om pillens skjulte bivirkninger. «The Nelson Pill Hearings» førte til at hormondosen i pillene ble kraftig redusert, og at pillene må selges med et vedlegg som ramser opp mulige bivirkninger. ■

Kilder: The Fertility Doctor: John Rock and the Reproductive Revolution Av Margaret Marsh, Wanda Ronner – nrk.no – The Radical Notion – The Orlando Sentinel via Chicagotribune.com – The Washington Post – Piqued – Broadly/Vice – New Republic – Teknologirådets blogg - Wikipedia

Hold deg oppdatert om forskningsetiske spørsmål: **Abonner på Forskningsetikk!**

Ønsker du å få fagbladet Forskningsetikk **gratis** i posten og/eller i innboksen din?
Bestill selv på www.etikkom.no/abonner eller send en e-post til ab@etikkom.no

- ▶ Forskningsetikk kommer ut tre-fire ganger i året i trykt og digital utgave.
- ▶ Abonnerer du på den trykte utgaven, kan du også få den digitale sendt på e-post.
- ▶ Det er mulig å abonnere til hele institusjonen din – oppgi i epost hvor mange utgaver du vil ha tilsendt.

Skal du flytte? Husk å melde adresseendring.